



۶۱۹۶

هر نسخه که مهر و امضای مصنف ندارد سرقه است

کتاب

فارسی جدیدی جلد نهم

زبان و آداب و رسوم اهلی ایران ۱۱/۲۶

تصنیف سید محمد علی ایرانی

پروفیسر فارسی نظام کالج حیدرآباد دکن

سنه ۱۳۳۷ هجری

بیمباشرت منشی معتمد اسمعیل صلیبچر

در مطبع انوار احمدی یزور مطبع آراسته گردید

حق مطبع محفوظ است

ALL RIGHTS RESERVED.

TO  
AMINA ETHEL M. POPE SAHIBA

L. R. A. M., A. R. C. M., &c., &c.

Principal, Muslim Girls' School, Lucknow,

AS

LIGHT BUT SINCERE TOKEN OF FRIENDSHIP

AND

IN ADMIRATION OF

HER GIFTED ABILITIES & COMMAND OF VARIOUS LANGUAGES AND  
HER NOBLE EFFORTS TO AMELIORATE THE CONDITION  
OF HER MUSLIM SISTERS

AND

ALL SHE HAS DONE AND IS DOING TO EDUCATE THEM

THAT

*Have endeared her to every heart  
Within her short stay in India*

AND

In recognition of her sisterly devotion to his wife

THIS WORK IS

Dedicated with her kind permission  
With feelings of the greatest respect and  
brotherly affection

BY

AGHA SYED MAHOMED ALI.

# فارسی جدید

## جلد دوم

سرگزشت میرزا عباس خان ایرانی

دوم تا

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

شیدم

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ  
 مُحَمَّدٌ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ وَالصَّلٰوةُ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَّآلِهِ وَاَصْحَابِهِ الطَّیِّبِیْنَ  
 و بعد بر ضمیر منیر و انشمنه ان مملکت هندوستان مخفی نماند  
 که سلطنت ابد مدت و کن کمال اہتمام را در ترقی السنہ شرفیہ  
 وار شخص اعلیٰ حضرت اقدس ہاپون میر عثمان علی خان  
 اور نظام الملک آصف جاہ خلد اللہ ملکہ و سلطانہ  
 روح مخصوص بہ زندہ نگاہ داشتند زبانِ اجداد کی  
 رسی سے باشد۔

ہشتہ  
 این سہ  
 یہ  
 ہو

حضرت اجل امجد اشرف آقائے نواب یوسف علیخان  
 سالار جنگ مدارالمہام بہادر ہم توجہ مخصوص بہ ترویج  
 معارف شرقیہ اظہارے دارند آمدن این احقر ہم محض تشکر  
 نعمت این دولت ابرمدت بہ تصنیفات فارسی و رفع نقائص  
 آن زبان در این ملک (ہند) شروع نمودم۔ ہر سہ اشتباہ  
 فارسی ہندی یعنی اشتباہ در تلفظ و اشتباہ در استعمال  
 کلمات و اشتباہ در ترکیب جملہ سارا در این پند  
 بیان نمودم۔

امیدوارم تلامذہ فارسی ہند قدر خدمت را بداند  
 و بدعاے خیر یاد مکنند۔

# باب اول

روز دوم عید نوروز بود که این بنده میسر اعباس خان صبح  
 از خواب برخاستم و وضو گرفتم نماز خواندم چاک و منہا غلیان  
 خوردم و دوشتم لباس می پوشیدم که بیدید و باز دیدیم و ستان  
 بروم ناگاہ صدایے در خانہ بگو ششم خورد و بعد صدایے کفش  
 شنیدم مثل این کہ کسی میرود و در را باز کند در کوچہ پازشد

۱۵ در حاشیہ پایے صفحات معنی آن الفاظ را می نویسم کہ در کتب لغت نیست  
 محکم فصیحایے ایران مستعمل است. لغات مشکوٰۃ اشعار این کتاب در کتب لغت  
 موجود است و در زمین برائے تلامذہ بیان خواهد نمود.

۱۶ نہار غلیان چیزے کہ صبح می خورد و در ہند آن را ناشتہ می گویند۔ در فارسی  
 ناشتہ شے از گزنی است۔ مثلاً اگر کسی وقت ظہر بگویدین ناشتا ہستم پیش  
 این است کہ از صبح تا حال بیسج نخوردم۔

۱۷ در فارسی در شہر را دروازہ می گویند و بالقی در ہا اور خوانند مثل در طاق و در  
 بچ۔ در ہند ہر در را دروازہ گویند و این کیے از اغلاط فارسی ہند است۔

و بستہ شد و اس وقت صد اکٹھ گئے بود، کہ بندہ زادہ پیدا شد پانچ گنتے  
 بن داد بنگاہ کردم دیدم رُو کے تھر مہر پست خانہ شیراز بود  
 فہمیدم فراس پست آورد سچ مہر رُو کے پاکت را خواندم این بود  
 "عبدہ الراجی محمد" فہمیدم پاکت پسر عموم آقا میرزا محمد خان است  
 باز کردم کاغذ ذیل در آن بود۔

فدایت شوم۔ اے یار دلنواز و اے محبوب چارہ ساز مصرع  
 چہ رُو کے دادہ کہ دل بر گفتم از شیراز میں پیر ضعیف را وقت سفر  
 دور دور از وطنی منازل نشیب و فراز نمازہ ولی حضرت را کہ بچہ اللہ  
 جوانی و مساز و در کامرانی بر و باز است چہ شدہ است کہ نہ یاد تا یہ

۱۔ پاکت را در ہند لافانہ گویند۔ ۲۔ تر یا تیر را در ہند ٹیکٹ خوانند۔  
 ۳۔ سچ مہر عبارت رُو کے تھر است۔ ۴۔ عبدہ الراجی بمعنی بندہ امیدوار  
 خداست در ایران رُو کے اغلب تھر قبل از اسم این عبارت عربی را محض تبریک  
 میکنند۔ در ایران امضاء و تھر بہ نام خالی است مثل اینکه میرزا محمد حسن  
 محمد خالی نوشتہ مے شود و لے در ہند تمام القاب درج مے شود مثل این کہ  
 در مثال مذکور میرزا و خان ہم ہجرہ محمدی آیند۔

از صفحمان و نہ شیرازہ اگرچہ بہار طہران نمکداز است و سہے چون بہار  
 شیراز جنت طراز نیست امیدواریم کہ با از لطیف پروردگار بی نیاز  
 دیدہ ماہ زیارت جمالت بازگشتہ دل چون صعدہ از چنگال فراق  
 چون با ز رہائی یابد۔ اسے ترا ما ہجو محسوس و قوی مارا ایازہ  
 زیادہ آیام عزت دراز پاو۔ (محمد)

اگر زین کاغذ در فصل دیگر بمن مے رسید این قدر اثر نمی کرد کہ در  
 ابتدا سہما رنود۔ طراوت ہوا و خیال سنبی و لطافت را ہما و  
 دیدن زائیدہ رود و اصفمان و ملاقات و دوستان اثر کاغذ را در دل  
 من خیلے زیاد نمود۔ بنا کہ روم لباس پوشیدن لیکن خودم را میان  
 طہران و صفمان توی در شکمے دیدم و یاد رہیشہ سی و سہ پل  
 مشغول خرا میدن بودم۔ لباس پوشیدم و از خانہ بیرون آدم

۱۔ ایندہ رود رود خانہ است در اصفمان۔ در سفر شیراز عبور از اصفمان لازم است۔

۲۔ خیلے در فارسی جدید یعنی بسیار است و بسیار استعمال میشود۔ ۳۔ توی در فارسی

جدید یعنی درون است و بسیار استعمال میشود۔ ۴۔ در شکمے را در ہند گاڑی نہیں گویند۔

۵۔ سی و سہ پل نام پلے است در اصفمان۔



در کوچہ راہ میرفتم و لے عوض در دیوار ہائے کوچہ حافظیہ شیراز مقابل  
 من مجتہد بود و این شعر شیخ رامی خواندم شعر خوشا تفریح نوروز خاصہ  
 در شیراز کہ بر کند دل مرد مسافر از وطنش : تا ظہر بیدید و باز دید اقرار  
 و دوستان مشغول بودم و برائے شمار بگشتم منزل - اول از دیوان  
 انسان النیب توفالی ز دم این غزل بر آمد عسقل

یوسف گم گشته باز آید بہ کنعان غم مخور

کلبہ احزان شود روزے گلستان غم مخور

این دل غم دیدہ حالش بہ شود دل بد کن

دین سر شوریدہ باز آید چہاں غم مخور

دور گردون گرد روزے بر مراد انگشت

و ایما یکسان نمازد حال دوران غم مخور

گر بہا عسر باشد باز بر طرب چین

چتر گل بر بہر زنی اسرار خوشخوان غم مخور

ہاں مشو نویسد چون واقف نہ از اسرار غیب

۱۵ شمار و نام غذا کے ظہر است -

باشد اندر پرده بازیمای پنهان چشم مخور  
 هر که سرگردان بعالم گشت و مخواری نیافت <sup>در دست</sup>

آخند الامرا و به عمخواری رسد بان چشم مخور

در بیابان گربشوق کعبه خواهی زد قدم

سرسز نشما اگر گند رخا مغیلاک چشم مخور <sup>بسیار</sup>

حال ما در فرقت جانان و ابرام رقیب

جمله میداند ضایع حال گردان چشم مخور

لے دل اریسل قما بنیاد هستی بر کند

چون تو در نوح است کشتیبان طوفان چشم مخور

گر چه منزل بس خطرناک است و مقصدنا پدید

هیچ ربه نیست کوز نیست پایان چشم مخور

شمع بزم آفرینش شاه مردان است و بس

گر تویی از جان غلام شاه مردان چشم مخور

حافظا در کنج فقر و خلوت شبها بے تار

تا بود و روت دعا و درس قرآن چشم مخور

این تفریح شوق سفر مزایا د کردنهار خوردیم و بعد از ان  
با اہل خانہ ام گفتگو کے ذیل واقع شد۔

گفتم: ”خانم! دلم ہوا کے سفر کردگان میں اگر تاشیر از بروم و با اقربا  
و دوستان آنجا تجدید دیدار نموده برگردم بد نیست اگر راہ ہما امن بود  
شما و اطفال را ہم سے بروم و مسافت طولانی میگردم اما حالک نیست  
نیت تنہا میروم و زود برگردم ماکہ دیگر کارے بہ شیراز ندریم  
پس خوب است آن یک تکتہ ملک را ہم بفروشیم و زمین طهران  
دوسہ تا خانہ بخریم فائدہ اش بیشتر است۔“

اہل خانہ گفت: ”شما کہ میخواستید و زاین فصل بہار ایران از ان  
بہرہ بردارید حال اسفندی شدید۔ اگر زود برگردید مطیع نیست ملک بفروشیم  
چند روئے اگر از طهران بیرون بروید بد نیست ممالک شگوف است  
شما ہم کہ اختیار زبان خودتان را ندرید۔“

گفتم: ”از جبت زبان طهران و اصفہان و شیراز فرقی ندرند  
من ہر کجا باشم حرف حق سے زعم نشاید شیراز بدتر از طهران است

من کہ صرف یک دفعہ شیراز را دیدیم و لے این روزها از ان خیلے  
 بد تعریف سے کہتے۔ می گویند تا بگونی چہ کہ می گویند مشروطہ خواہی  
 بابائی شدی لیکن من پیش از یک ماہ آنجا نے ما تم صلہ رحمہ  
 بجائے آرم ملک مان رائے فروشم و برے گروم“  
 اہل خانہ جواب داد: ”یک مرتبہ دیگر ہم از خواجہ تفال بزئید  
 استخارہ ہم کہنید اگر خوب آمدند بروید شمارا بچند اسپرویم۔“  
 فرستادم پیش آقا شیخ مرتضیٰ پیش نماز محلہ استخارہ کرو خوب آمد  
 و از دیوان خواجہ ہم تفال زدیم این غزل آمد عنزل

۱۔ بر تعریف سے کہتے یعنی خیلے برے گویند۔  
 ۲۔ تا بگونی چہ یعنی تا آؤرہ اظہار مخالفت کہنی۔  
 ۳۔ مشروطہ خواہ طالب سلطنت مشروطہ (حکومت دستوری)  
 ۴۔ بابائی دین جدیدی است کہ تزیید ہفتاد سال قبل در ایران پیدا شد۔ میرزا  
 علی محمد شیرازی ادعا سے پیغمبری نمود و لقب باب بخودش داد۔ در ایران  
 دشمنان مشروطہ مشروطہ خواہان را شتم ہ بابائی سے نمودند۔ تا بلکہ مشروطہ در ایران  
 جاری نشود و لے آخر جاری شد۔

فکر بلبیل ہمہ آن ست کہ گل شد یارش  
 گل در اندیشہ کہ چون عشوہ کند در کارش  
 دلربائی ہمہ آن نیست کہ عاشق بکشند  
 خواجہ آن است کہ باشد غم خدستہ کارش  
 جاے آن است کہ خون میج زند در دل لعل  
 زمین لغابن کہ خروف می شکنند با درش  
 بلبیل از فیض گل آموخت سخن دور نہ نبود  
 این ہمہ قول و غزل تعبیر و منقارش  
 آن سفر کردہ کہ صد قافلہ دل ہمراہ است  
 ہر کجا ہست خند یا بسلامت درش  
 اگر از وسوسہ نفس و ہوا دور شوی  
 بے شک رہ ببری در خیم دیدارش  
 اے کہ از کوچہ مشو تہ مای گذری  
 با خیم باش کہ سہری شکنند دیوارش  
 صحبت عافیتت گرچہ خوش اقاوے دل

جانب عشق عزیز است فرد گنہ ارش  
 صوفی ار سرخوش از این است کہ کج کرد کلاه  
 بہ دو جام دگر آشفته شود دستارش  
 دل حافظ کہ بہ دیدار تو خوگر شدہ بود  
 ناز پرورد وصال است مجوز ارش

شاہش را ہم خواندیم آن ہم مناسب سمن بود بعد  
 اہل خانہ پر سید کے خیال حرکت دارید۔

گفتم کہ این آیام چندین کاری پست راز و مذاقافلہ فتن ہست  
 است از در شکہ و کاسکہ فرداے روم کار و اسراے بینم تافلہ  
 سنگین براے اصفہان مے زدویانہ،

ہمین کہ عازم مسافت شدم رقم در اطاق تحریر جواب  
 کاغذ شیراز را این طور نوشتم۔

قربانت گروم رقمیہ ہوڈت نشان در بہترین آوان روشنی بخش

۱۵ شاہرغل بعد از غزل قال است۔

۱۶ کاسکہ را در ہند بروم گاڑی خوانند۔

دیدگان گردید و چون بوسے پیراہن یوسف کنعان روح و یحییٰ  
 بہ این دل ناتوان بخشید۔

مہرت اے دوست مقیم است مراد دل جان

شوق گوید نہ بخت نیست کہ آید بہ بیان

حال کہ ہواے سر در زمستان نمان و بہار شرح با رعیان

گردید با کمال تشکر و امتنان از طہران بہ اصفہان و ازان جا

بہ شیراز میں تو امان خواہم رسید متعلقان بندہ از خورد و کلان

خدمت جناب عالی سلام فراوان و اظہار ارادت نمایان

سیر سائندہ زیادہ ایام اجلال بے پایان باد۔ عجماس

## باب دوم

بارے آن روز شب شد و چہار از شب رفتہ شام خوردیم

۱۵ چہار از شب۔ اعتہ چہار ایران است کہ قریب ساعت دہ ہند

۱۶ شود در ایران ساعتہ را غروب کوکے کند وہمان وقت

ساعت دوازده است۔

و خوابیدیم نزدیک صبح خواب دیدم عرصات قیامت برپاست  
 تمام مردم برآئے و ادین حساب اعمال شان حاضرند و حشت  
 و سعادت تمام مردم را فرآگرفته از شدت گریه عرق می ریزند  
 ناگاہ فرشتگان تختی آورده گذاشتند و یک مرد نورانی آمد  
 بر آن تخت نشست من فهمیدم که آن مرد پیغمبر (ص) است  
 هر طور کے بود خودم را بہ آن حضرت (ص) رساندم و عرض  
 کردم یا رسول اللہ بنده از اُمت حضرت ہستم مرا دو تراز  
 ہمہ شفاعت یکن کہ خیلے تشنہ ام زود یہ آب سلسبیل برسم  
 فرمودند تو از اہل قرن چندم ہجرت ہستی؟ عرض کردم در اوائل  
 قرن چہار دہم در دنیا بودم۔ فرمود مسلمانان قرن چہار دہم در مع  
 می گفتند مسلمان حقیقی نبودند۔ از این کلام چنان مایوس شدم  
 و بر دوشتم افتادم کہ نوراً بیدار شدم و در تعبیر خوابم متفکر  
 بودم دو بارہ خوابم برد خواب دیدم در شیراز ہستم و یک آب

۱۰۰۰ قرن اینجا صد سال است و سی سال را ہم یک قرن گویند۔



کمز خوبے خریدیم دو و شلخ بیرون آوردیم - صدایے ماذن مسجد  
محلہ مرا بیدار کرد - غرق دریا کے حیرت شدم کہ آیا تعبیر این دو  
خواب بر من چیست پاشدم نماز خواندم یک جزو قرآن ہم خواندم  
بعد از دیوان لسان الغیب تفال زدم این غزل آمد غزل

سال ۱۰

دیدیم بخواب دوشش کہ دستم پیالہ بود  
تعبیر رفت کار بدولت حوالہ بود  
چل سال رنج و غصہ کشیدیم و عاقبت  
تدبیر ما بدست شراب و سالہ بود  
آن نافہ مراد کہ میخواستیم غیب  
در چین زلف آن بت شکن کلالہ بود  
از دست برده بود وجودم خار عشق  
دولت مساعد آمد وئے در پیالہ بود  
نالان و داد خواہ بہ میخانہ سے روم  
کابنکشا و کارین از آہ ذمالہ بڑ

لے کہ وہ سب بسخ رنگ است کہ در ہند آن را سُرنگ گویند۔

خون میخورد و لیکت جانے شکایت است  
 روزی ماز خوان کرم این نواله بود  
 بر طرف گلشن نظر افتاد وقت صبح  
 آن دم که کار مرغ چمن آه و ناله بود  
 هر کونکاشت هر روز خوبی گلے نه چید  
 در رهگذر باد نگهبان لاله بود  
 آتش فگند در دل مرغان نسیم باغ  
 زان داغ سر به سر که بر جان لاله بود  
 دیدیم شعر دلکش حاقط بهرج شاه  
 هر بیت ازان سفینه به از صدر رساله بود  
 آن شاه شد حمله که خورشید شیر گیر  
 پیشش بر روز مبر که کتر غزاله بود  
 از این غزل چیز حسابی نفهمیدم پاشدم رفتم تا خودم را بچاند

له پاشدم بر خاستم

حاجی میرزا آقاسی معبر برساتم از قصاید بر پیش باز بود رفتم تو دیدم  
 نشسته است تعبیر نامه ابن سیرین را مطالعه می کند هر دو خوابم  
 را گفتم جواب داد خواب اولت که معلوم است محتاج به تعبیر  
 نیست. اما تعبیر خواب دوم این است که بشیر از خواهی رفت  
 اسب تعبیر بزنی می شود و آنجا زن خواهی گرفت و شاخ  
 در آوردن علامت پیشانی بعد است آیا نشنیده یکی به یکی  
 می گوید از پیشانی شاخ در آوردم۔

از تعبیر حاجی معبر بهوت شدم خدا حافظی کردم و بیرون  
 آمدم در راه فکر کردم دیدم بر حسب قواعد تعبیر درست گفت می  
 سن که زوجه مطبوعه دارم اولاد هم دارم سرم هم که فراغ نمی خواهد که زن  
 دیگر بگیرم خودم را تو می شتر بیندازم۔ چون یک وقت کتاب تعبیر  
 ابن سیرین را مطالعه کرده بودم یادم آمد نوشته بود تعبیر خواب  
 به مناسبت می شود مثل این که اگر کسی خواب به بیند شیر خورده  
 است عالم می شود زیرا که شیر غذای جسم است تعبیر بی علم که غذا  
 روح است می شود و اگر کسی در زمستان در خواب به بیند

آتش را گرفته است پول گیرش مے آید زیرا در آن فصل  
 آتش بر اے گرم شدن مطلوب است و ہر گاہ در تابستان  
 آن خواب را بہ بیند روز دیگر جانور گزندہ دستش را مے گزد  
 زیرا در تابستان آتش مطلوب نیست و لے در صورتیکہ  
 خواب بنیندہ قبل از خواب در خیال شیر و آتش نباشد  
 و اگر قبل از خوابیدن خیلے در خیال شیر باشد ممکن است  
 بعد از خواب قوہ متخیلہ اش صورت شیر را در خیالش  
 بیاورد۔ چون من قبل از خوابیدن در خیال سفر و اسب  
 بودم ازین جهت خواب شیر از واسب را دیدم اما در باب  
 شلخ در آوردن ہر چہ فکر کردم چیزے بہ نظم نیامد۔  
 بعد از مراجعت بخانہ دیوان قافلی را باز کردہ یکے از  
 قصائد بہاریہ اش را کہ چند بیتش درج ذیل است  
 خواندم و خیلے حظ کردم۔ قصیدہ

لے گیرش مے آید۔ بہ ستنش مے آید۔

نسیمِ خلد سے وَرُو مگر زُجُو پیا رہا  
 کہ تُو کے شک سید ہڈ ہوا کے فرغزار ہا  
 فراز خاک و خشتہا و میدہ سبز کشتہا  
 چہ کشتہا بہشتہا نہ صد نہ وہ ہنرار ہا  
 پہ چنگ بستہ چنگیا بہ نائے بستہ نگما  
 چکا و ہا گلن گما تیز و ہا ہنرار ہا  
 زمانے خویش فاختہ دو صد اصول ساختہ  
 ترا نہا نواختہ جو زیر و ہم تار ہا  
 رناب ریمہ لانا پہ سپیدین پیا ہا  
 پہ برگ لالہ تر الہا چو درخفق ستار ہا  
 فلگندہ اندہ ہم ہمہ کشیدہ اندر فرمہ  
 بشلخ سرو بن ہمہ چہ کیکہا چہ سار ہا  
 نسیمِ روضہ ارم جب نہ بہ مغر و میدم  
 زبس دیدہ پیش ہم بطن جو بیار ہا  
 ہسار ہا ہنفتہا شکوفا شقیقہا

۵۲  
 ۵۲

شما مہا نجستہ اراکب اعراہ  
 زہد کرانہ مستہا بدستہا پایا  
 زمعنہ نے پرستہا نشاندہ نے خارہا  
 زیر زش سجا بہا برا بہا جہا بہا  
 چو جو کے نقرہ آہسا روان در آہسارہا  
 فراز سر و بوستان شستہ اند قمریان  
 چو مقریان نقر خوان بہ زمر دین منارہا  
 فگندہ اند غلغلمہ دو صدہ نہارا کہ نہ  
 بشاخ گل پہ گلہ روج امستارہا  
 در خمتاے بارور جو اشتران باربر  
 ہمے ز پشت یک دگر کشیدہ صفت قطارہا  
 ہمار کش شمال شان سجا بہا حال شان  
 اصول شان عقال شان فروع شان ہمارہا

بعد چند نضر بدین عید بندہ آمدہ بود ند بندہ زادہ  
 کلاب پاشش آور دہمہ کلاب داد نوکرا چاکے و قلیان

شیرینی و مرکبات آوردند مماننا نینم ساعت نشستند  
 و رفتند من ہم پاشدم ز فتم در کاروان سرا تحقیق کردم  
 معلوم شد روز چهارم بهم حمل یک قافله سنگین بشیر از  
 مے رود جمعے از زوار عتبات عالیات ہم دران قافله  
 ہستند کہ مے خواہند از راہ پوشش مشرف شوند۔ با جلو  
 گرایہ یک تاکجا وہ برائے خودم و دو مال سر نشین برائے  
 آدمہایم در رفتیم کہ ما را تا اصفہان برساند بر شتم خانہ  
 و سفارش اسباب سفر نمود۔

## باب سوم

در اوایل عید مطلب تازہ وقع شد کہ قابل عرض  
 باشد مگر روز پنجم کہ باز دید حاجی حسین علی سپردائی رفتم

طے جلودار کسے است کہ قاطر یا اسب زیادہی دارد کہ ایسے وہ۔  
 طے در رفتن طے کردن۔

در ضمن صحبت گفت "در سفر مکہ پار سال با یک نفر ہندی  
 کہ اہل لکھنؤ ہو رہے تھے دوست شدم اسمش علی حسین  
 صاحب بود فارسی حرف مے زدو لے لہجہ اش جو دیگر  
 بود خیلے خوش و ز ممتت حرف مے زدو مثل لہجہ ماشیرین و  
 نرم نبود و ریک مدرسہ بزرگ ہند فارسی راتا درجہ پنشی قابل  
 خواند آتا حرف کہ مے زدو القاطش فارسی بود و ترکیبش  
 اغلب بے معنی خیلے مے شد من حرف مے زدو م او  
 نے تمید یا چیز دیگر مے تمید یک روز در مکہ معظمہ از او پرسید  
 "آقا! شما در مکہ با کسے آشنائی و اید، ویدم خندید  
 و دستمالش را جفت کردو گفت "آقا! من از این کارنا  
 نے کنم، نے دائم از حرف من چه نہیںد کہ ان طور جواب  
 داد یا ہم خیلے دوست شدیم قرار شد کاغد ہم بنویسیم

۱۰ لکھنؤ ہو رہے تھے۔ ۱۱ ز ممتت خوش۔

۱۲ استاد فارسی یعنی آبد آدنی است و در ہند یعنی تعلق حرام زن و مرد۔



امروز یک کاغذ از ایشان رسید این است۔  
 کاغذ را داد بہ من خواندم عبارتش این بود۔  
 جناب من۔ السلام علیکم۔ الحمد للہ من بحیریت ہستم و  
 خیریت شمار از خداوند کریم نیک مے خواہم۔ از ملاقات با شما  
 در سفر بگہ بسیار خوش شدم و از مہربانی شما شکر یہ ادا  
 مے کنم ویروز یک اشتہار در یک اخبار فارسی خواندم کہ  
 حسین علی نامی کتابے در آداب و اخلاق ایرانیان  
 تصنیف نمودہ گمان کردم شما ہستید اگر یک جلد براسے  
 من بفرستید مشکور مے شوم فقط  
 خاکسار علی حسین عفی عنہ

سہر پاکت آقا را با عنین (آغا) نوشته بود کہ در ایران بہ زن  
 مے نویسند۔ اوقات پسروائی از دو لفظ خلیع تلخ شدہ بود  
 یکے آغا و یکے مشکور۔ خیال کرد عمدہ آ نوشته است و لے

لے مشکور کسے است کہ مشکور شکرش را بجای مے آورد مثل این کہ خدیو لے  
 منم مشکور است و ما شکر یا تشکر۔

من کہ چند زبان خارجہ سے و انتم فہمیدم کہ بیچارہ عمدانہ نوشتہ  
 است بلکہ الفاظ فارسی مستعملہ در اردو و اردو زبان فارسی استعمال  
 کردہ و طرزِ بھلہ را ہم از زبانِ خودش ترجمہ لفظی نمودہ بداد  
 از بغل در آوردم و کاغذ مذکور را این طور تصحیح کردم۔

عرض مے شود۔ (یا فدایت شوم) اشار اللہ تعالیٰ  
 مناج مبارک جناب عالی را ملائے نیست ہر گاہ از حال  
 منخلص بخواہید بجد اللہ سالم ہستم۔ از ملاقات با جناب عالی در سفر  
 مکہ بسیار خوشحال شدم و از مرحمت عالی تشکر اطہار میدارم و پروند  
 کویس اللہ نے در یک روز نامہ فارسی خواندم کہ حسین علی نامے  
 کتابے در آداب و اخلاق ایرانیان تصنیف نمودہ گمان کردم  
 شما ہستید اگر کی جلد بر اسے من بفرستید تشکر بیشوم۔ والسلام  
 ارادت کیش علی حسین

بہ حاجی پسر دائی و اوم و گفتم این طور مے خواست بنویسید  
 عرضش اطہار باخلاص بشما بودہ و نیز خواہش کردم ہر وقت کاغذ  
 از رفیق ہندش بیاید بہ من نشان بدہ۔

بهان روز تقویم رتقی را باز کردم به پنجم روز چپا روم حمل  
 بر اے سفر خشکی خوب است یا نه اگر چہ می دانستم قافلہ کہ این  
 ہمہ مسافر وار دور ساعت بخش حرکت نمی کند و لے احتیاط  
 کردم و بعد از تفحص در جدول تقویم دیدم ساعت خوب  
 است اما ہمین کہ بندہ زاوہ تقویم را در دستم دید گفتم  
 «از دوستی آقا کے منجم باشی باید فائدہ برد و از ایشان  
 باید خواهش کرد زیرا چہ بکشد و یک ساعت بسیار خوب  
 بر اے سفر جناب عالی معین کند»

رایش را پسندیدم و بہان روز بعد از ظہر بر اے دیدن  
 آقا کے منجم باشی رفتم و در ضمن خواهش نمودم زیرا چہ کشیدہ  
 یک روز و ساعت خوبے بر اے سفر معین کند قبول فرمود  
 و روز نهم حمل رقعہ فرستاد و صورت زیرا چہ در جوت آن بود

تقویم رتقی قسمے از تقویم سالانہ ایران است کہ با حروف ابجد نوشته  
 مے شود قسمے دیگر تقویم فارسی است کہ بہ عبارت فارسی نوشته می شود۔

نوشته بود روز چهاردهم چندان تعریف ندارد روز بیستم قمر در  
 برج منقلب است و آفتاب در شرف است است زهره  
 که سعد اصغر است با مشتری که سعد اکبر است نظر تیلیشی دارند  
 زحل رجبت دارد و مرتیخ در اقامت عطار دبا آفتاب  
 نظر تدیسی دارد و سایر نظرات هم موافق سفینه  
 طالع سه ساعت به عنروب مانده بزج سرطان است

۱۵ منقلب بزج اول است - هر فصل سه بزج دارد که مجموع چهار فصل  
 دوازده بزج است که یکسان باشد -

۱۶ شرف آفتاب در درجه نوزدهم حل است - هر کوکب از هفت ستاره در درجه از بزج  
 شرف دارد و معنی شرف این است که آن کوکب در آن درجه اثر خوب می دهد -

۱۷ نظر تیلیشی این است که میان دو کوکب ثلث دوازده برج که چهار بزج است  
 فاصله باشد و اگر میان دو کوکب سدس دوازده برج که دو بزج است فاصله  
 باشد آن را نظر تدیسی خوانند و اگر ربع دوازده بزج یعنی سه بزج فاصله باشد  
 نظر تریجی است و اگر شش بزج که نصبت است فاصله باشد نظر مقابله  
 است و هرگاه دو کوکب در یک جا جمع شوند نظر مقارنه است -

سہم السعاده و سہم الغیب و سائر سهام تمام موافق سفر شکی  
ہستند ستارہ سنگزلید و زہم پشت سراسر است انشاء اللہ سفر شکی  
ببارک است مقتضی المرام بزودی تمام مراجعت میکنید  
بعد از دیدن این رقعہ فوراً آدم فرستادم کاروان سرا  
پہ جلو دار خیرداد کہ ہا قافلہ روز چہار دہم نئے روم و چون بیانیہ  
ندادہ بودم ضرر کے ہم نکردم۔

روز ہشتم عروسی پسر صدر السلطنۃ بود من سہم  
موعود بودم ہمان روز صبح عقد ہم کردند خواہنہا کے شیرینی  
چیدہ پودند آقا کے صدر العلما و محرش صیغہ عفت  
را جاری کردند۔ باین طور کہ خود آقا تشریف بردند اندرون  
از عروس بے گرفتہ آمدند محرش ہم از طرف داماد وکیل شد

سہم السعاده و سہم الغیب نقاطے ہستند در دوازده خانہ زاییمہ  
و از انجا نقاط سعادت و حالات غیبیہ صاحب زاییمہ استنہاط  
مے شود۔  
عہ محرر منشی۔

و صیغۃ اعتدال اور ساعت سعد و فارسی و عربی جاری  
 کردند ہر کس ہر چہ میل داشت از شیرینی با خور و شربت ہم  
 دادند وقت نماز غذا کے خوبے چیدند خور و ایم بعد  
 شاعر کے قصیدہ ذیل را بخواند۔ قصیدہ

از پسِ حمد و سپاسِ خالقِ کونِ مکان  
 خلقِ رازید ستائشِ برامیرِ کامران  
 خاصہٴ این آیامِ کو آراستہ از موہبت  
 بزمِ سُورے این چنین از بہرِ پورِ نوجوان  
 وہ چہ سُورے کہ سرورِش وجد با جانِ نفس  
 وہ چہ سُورے کہ چورِش عیشِ بادلِ توانان  
 وہ چہ سُورے کہ نشاطِ اہتمامِ آید بدل  
 وہ چہ سُورے کہ بہا طشِ انبساطِ آید بجان  
 وہ چہ سُورے کہ بود ہمراہِ شورِ اہلِ دل  
 وہ چہ سُورے کا مدہ انبازِ عیشِ جاودان

لہ توانان مسزاد۔

این نشاٹ سور یارب یا بودیم وصال  
 این بساٹ عیش یارب یا بود باغ جنان  
 جاے آن دارو کہ از این سور ہو فور السور  
 مشتری آید برقص دزبہرہ گرد و نغمہ خوان  
 وہ چہ سورے کا آسمان را اندر آوردہ برقص  
 باہگ عیشش بسکہ بر شد از زمین بر آسمان  
 این چہ سورا ستے کہ بو تیمار از تا شیر او  
 ماندہ بے تیمار و شادان بر لب آب روان  
 باہگ عیشا عیش زندان گشتہ از یک سو بند  
 ضوت نوشا نوشستان کردہ از یکسو فغان  
 پائے کو بان خاص و عام دست افشان شیخ و شہاب  
 چون بہنگام بہاران دوستان در بوستان  
 شیخ یک چاکا میا پ شیخ یک جا جام زن  
 رندیک جاشاد خوار و یار یک جاشادوان  
 ساقی سیمین بدن یک سوے با جام و سبو

مطرب شیرین سخن یک سمت با چنگ و چغان  
 الحق آب آتشین گوئی بود در جام این  
 راست چنگ را متین گوئی بود در چنگ آن  
 الحق این قنچ پدر را زیب در این نیا پس  
 آرے این بجر کرم را شاید این دگر آن  
 این پدر را در نجاست صدر خوان در روزگار  
 آن پس را در شرافت فوق دان بر فقدان  
 تا بقی شامدی مویید گوهر بریح امیر  
 گنج گوهر شایگان شد قدر گوهر ایگان  
 تا بے از پر تو زوبے عروس خاوری  
 روشن آید هر سحر که جمله گاه آسمان  
 با دو کابین عروس بخت این لوط خستن  
 آنچه هستی در زمان و آنچه دولت در جهان  
 طرف عصر خواستم با آقائے صدر السلطنه خدا حافظی کرده بروم  
 خانه گفت "فلان کس شما از خود مانهستید باید در عروسی بنده زود



آتشب زفاف باشند، برائے آن شب و فردایش کہ معذرت  
 خواستم و لے شب دوم بود رفتم جہاز عروس را آوردند  
 تماشا کردیم ہمیں کہ مہمانہا شام خوردند غیر ہارفتند و دوستان  
 مخصوص رفتند خانہ عروس و او را در کالسکہ نشاندہ با جمعیت  
 زیاد از آنہا نیکہ از خانہ و اما در رفتند و از آنہا نیکہ  
 در خانہ عروس بودند آوردند خانہ و اما و قبل از رسیدن  
 عروس و اما در رفت سیر راہ با استقبال عروس و اما و  
 را و او حجلہ خانہ نمودند۔ پیر و اما و آمد ایشان را دست بست  
 و او و مردم سترق شدند۔

## باب چہارم

در مجلس شب زفاف پسر صدر السلطنتہ با یک محترم ہندی  
 معرفی شدیم جہتشن این بود کہ یکے از حضارہ قصیدہ ذیل را در  
 تعریف عروسی خواند و آن مرد محترم در ہر شعرے خیلے تعریف  
 مے کرو ہمیدم باید ہندی باشند وہ تو سطحے از آشنایانش

پایان معرفی شدم۔

## قصیدہ

<p>کامد اور اعوسِ بخت نصیب          کہ از او دور باد چشمِ رقیب          کہ از او ہر کئی گشت کسب          بس گل و میوہ چیدہ با تریب          ز ترنج و بہ گللابی و سیب          اندرین بزم فاضلان اریب</p>	<p>وہ از این بزم شور میر اویب          وہ از این سو جا و دانه سرور          بارک اللہ از این بساط نشاط          بر بساطش کہ ہست خوان نشاط          ز گل و لاله و شفتیق و سن          مجتمع گشتہ پاکما اشغفت</p>
--	---

<p>نستہ بر این بساط میں فریب          ہر کہ بینی ز بومی و ز عریب          کش نژاد آمدہ شریف و نجیب          حضرتش کہت ہر حسب و بسبب          کردہ بہرام چمنج را تا اویب          کردہ خیل قلوب را تجیب          از قویڈ کہ نیست اہل شریب</p>	<p>بہ ہر پایہ نہ بس بسبب          گشتہ از ہر جہت در او حاضر          کیست این نوحن اویب الملک          ہست این پور آن امیر کہ ہست          آن امیر کے کہ در مقام اویب          ہست این صدر سلطنت کہ خلق          مرج این پور و باب شایستہ است</p>
--	---

ما همیشه به فتح درت آن باو محبوب حشوق در عالم مخلص این پدر همیشه عنبرین	نص نصر من اللد است قریب این آب و این است هر که حبیب منکر این پدر بهاره کویب
---	---

بعد معلوم شد آن محترم هندی اهل حیدرآباد و کن است بزیا رب  
 مشهد مقدس رفته بود و می خواهد از راه پوشهر مراجعت کند گفتیم  
 که خیال حرکت از طهران دارید؟

گفت «بهر وقت اطمینان به امنیت راه پیدا کنیم»،  
 گفتیم «راه خوب که این روزها امن است ولی با کاسکه می روی  
 یا یا قافله»، گفت «و چون سفر هندوستان با ماشین است

ماشین تطار راو آهن است - ناصرالدین شاه در سفرنامه ترکستان  
 خود عوض ماشین کالسکه بخار استعمال نموده ولی بعد از آنکه از طهران  
 تا شاه عبدالعظیم راه آهن ساخته شد عموم مردم عوض کالسکه بخار  
 ماشین نام دادند و گفتند که شاه وضع نمود جاری شد مثل اینک  
 سلطان محمود عسکری در سفر هند خواست مردم اینه را انفرگویند جاری  
 شد آخر در آمد و در فارسی اینه گشت -

حادی پر بے خوابی کشیدیں اور سفر پیسٹم نے تو انعم باکال سکے سفر  
 یکم از مشهد تا طهران این کار را کردم خیلے صدرہ خوروم ازینجا  
 دیگر با کچا وہ سفر خواہم کرو۔

گفتم ”آقا کے بیچم پاشی از رو کے زایچہ روز بیستم حمل را  
 براے سفر من معین کرده است۔ اگر میل وارید باہم تا شیراز  
 مے رویم، خذید و گفت ”ما مسلمانان ہند اعترقا و بعدوئس  
 ایام تداریم ہر روز را براے ہر کار کے خوب میدانیم۔ مے نے ہے  
 سعادت کہ با شما ہم سفر باشم،“

گفتم ”متزل جناب عالی کجاست“

گفت ”در مہمان خانہ حاجی محمد زرخیا بان اللہ زار“

گفتم ”د فردا شب شام تشریف بیاور دید ہند متزل تا و پارہ  
 سفر گفتگو کنیم،“ قبول کرو۔ نشانی منزل را وادم۔ فردا شب  
 تشریف آورند۔ اتفاقاً آن وقت شومی ملائے رومی  
 دستم بود گفتہ ”از مہمان جا کہ مے خواندید بلند بچوانید۔ سن سہم

مہمان خانہ ہوش۔

سفینہ مشیم حکایت ذیل را برائیں خواندم خیلے خطا کرد۔

## حکایت بازرگان و طوطی

در قفسِ محبوسِ زریا طوطی طے  
 سوے ہندستان شدن آغاز کرد  
 گفت بہر توجہ آرم گوے زود  
 جملہ را وعدہ بداد آن نیک مرد  
 کارست از خطہ ہندوستان  
 چون بہ بینی کن ز حال من بیان  
 از قصای آسمان در حبس باست  
 دژ شما چارہ رہ و ارشاد خواست  
 جان دہم این جا بدم در قراق  
 کہ شمار سبزہ گاہے بر درخت  
 من در این حبس و شاہ و بوستان  
 کورساند سوے جس از وی سلام

بود بازرگانے اورا طوطی طے  
 چون کہ بازرگان سفر اساو کرد  
 ہر عن سلام و ہر کنیزک راز جو  
 ہر کیے از وی مرادے خواست کرد  
 گفت طوطی را چہ خواہی ارغان  
 گفتش آن طوطی کہ آنجا طوطیان  
 کہ فلان طوطی کہ شتاق شہاست  
 بر شہا کرد او سلام و داد خواست  
 گفت می شاید کہ من در شتیاق  
 این رو با شد کہ من در بندخت  
 اینچنین باشد و فلای دستان  
 مرد بازرگان پذیرفت این پیام

<p>         اور بیابان طوطے چندے بید          آن سلام و آن امانت بازو          اوقا دو مرد و یکستنس          گفت رفتہم در ہاک جاناور          این مگر دو جسم بود و روح یک          باز آمد سو کے منزل شاد کام          پر کنیزک را بچشیدار نشان          اینچہ دیدی و اینچہ گفتی بازگو          دست خود خایان انکستان گزان          بروم از بے دانستی دوز نشان          چست این کین خشم و عم را مقضی است          با گروہ طوطیان ہمتا کے تو          زہرہ اش بدرید و لرزید و ہر دو          لیک چون گفتہ پیشانی چہ سود          ہم بلزید و قتا و گشت سرد       </p>	<p>         و روکن چون مرد بازگان رسید          مرکب استمانید و پس آواز داد          طوطیے از طوطیان لرزید و پس          شد پشیمان خواجہ از گفت خبر          این مگر خویش است با آن طوطیک          کرد بازگان تجارت را تمام          ہر غلامے را بیاورد از معوان          گفت طوطی ار معان بندہ گو          گفت نے من خود پیشیام ازان          کہ چرا پینام خامے از گزان          گفت لے خواجہ پیشانی ز صیت          گفت گفتہ آن شکایتا کے تو          آن کے طوطی زوروت بے بڑ          من پشیمان گشتم این گفتن چہ بود          چون شنید آن مرغ کان طوطی چہ کرد       </p>
---	---

چون صحبت حاجی حسین علی پسر دانی در باب فارسی گفتن  
 ہند بہا یادم بو قدرے از بابت زبان فارسی ہندستان  
 صحبت داشتیم۔ گفت "من در سفر ایران نقص فارسی  
 ہند را فہمیدم" و لے خودش ہم بہان بحث ہندی  
 حرف مے زد و کلمات را ہم گاہے بیجا استعمال مے کرد  
 ساعت چہار از شب رفتہ شام آوردند صرف شد علیسان  
 آوردند عذر خواست و لے از جیبش یک کیسہ بیرون آورد  
 از آن چند برگ درخت در آورد کہ من در ایران ندیدہ بودم برگہا  
 را و لے ہم گذاشت و قدرے تنہا کو خورد و آہک و چیز  
 دیگر در آن ریخت و آن را تاہ کرد من تحتیہ بودم می خواہا  
 چہ بکنند ناگاہ گذاشت دہنش چنان مضطرب شدم  
 کہ میخواستم جستن کردہ از دہنش بیرون بسیار دم۔ برگ  
 درخت را کہ ہرگز خوردنی خیال مے کردیم۔ آہک کہ با شقاوت  
 از سیمات است۔ تنہا کو خوردن ہم کہ غشی مے آورد خیال کرد  
 مہان من خدا مے خواستہ مے خواہد رسم بخورد۔ آدمہ لطفت

اخواجه چون دیدش فتاده محبین  
 گفت لے طوطی خوب خوش چین  
 اے درینا مرغ خوش آواز من  
 اے درینا مرغ خوش لجان من  
 خواجہ اندر آتش و درو چین  
 بعد از آتش از قفس بیرون فلکند  
 طوطی مرده چنان پرواز کرد  
 خواجہ حیران گشت اندر کار مرغ  
 روی بالا کرد و گفت لے عنیب  
 او چه کرد اجب که تو اموتی  
 گفت طوطی کو به فعلم سپرد او  
 زانکه آواز است تو ز او در بند کرد  
 یعنی لے منرب شده با عام و خاص  
 باب و و چندش داو طوطی بی اتفاق  
 شوے هندستان اهل و نسا

بر جمید روز و کله را بر زمین  
 بین چه بود تاین چراگشتی چنین  
 اے درینا همدم و هم راز من  
 ترا حیرت و در وضعه رضوان من  
 صد پرانگنده همیگفت این چنین  
 طوطیک پرید تا شاخ بلند  
 کا قباب از چرخ تر کے تاز کرد  
 بے خبر ناگه بیدار اسرار مرغ  
 از بیان حال خود مانده نصیب  
 چشم با از مکر خود بر و وحشی  
 که زها کن غلظت و آواز و گشاد  
 خویش او مرده چنے این پند کرد  
 مرده شو چون من که تا ایلی خلاص  
 بعد از ان گفتش سلام و انظار  
 بعد شدت و در و کن گردید شاد



اضطراب من شد کولے بروے خودش نیاوردو گفت آقا شما  
 ہم میل وارید، من از غایت بست قادر بہ گفتن نبودم و خلقت  
 ادب دانستم پس چہ اسم خوردند اگر خودش بیان نمی کرد از  
 شدت اضطراب آن من کے پرسیدم۔ گفت دو اہل بیان  
 پان نے خوردند؟ ہمیدم اسم آنچه خورد پان است) ولے  
 ہندیان ہر روز چند مرتبہ خصوص بعد از غذا مے خوردن جسم  
 عاوی ہستم از این جہت ہر ہفتہ برگہاے پان بالیت در  
 قوطی <sup>۱۰</sup> تہلی برا کے من مے آید، پان چیزے خوبے است  
 مصفی خون است و نقل غذا ۔

بعد از بیان مذکور از اضطراب بیرون آمدم و خیال کردم  
 در سفر سرفست در این باب مفصل از ایشان پرسیم  
 پانیش را خورد و سقلش را آفت کرد تا دہن و لبش قرہ ہوا و گفت  
 ”صبا لون بیاوردند و ہن خودتان را بشوید“۔ گفت دو نہ لازم  
 نیست، ہمیدم آن رنگ لب و دہن ہم در نظر ایشان قبیح نیست

ساعت پنج بجے کے مہمان عزیز رختِ خواب انداختے بالیشان  
 خدا حافظے کردہ رفتم اندرون ایشان ہم خوابیدند صبح زود بزمِ مستند  
 من ہم آدم بیرونی چائے آورند فرمودند ما ہندیہ چائے ساہو  
 کنی خوریم عادی بشیر چائے ہستیم فرستادم شیر آورند چائے پان  
 روغنی میل کرو فرمودے خواہم پر دم منزل ہے۔  
 گفتہ "ایجا ہم منزل خودتان است اگر تار و زر حرکت ہمیں جا  
 تشریف داشتے ہاشید باعثِ افتخار و سرور بندہ است۔"

بعد از تعارفِ طرفین راضی شد آدم فرستادم از مہمانخانہ  
 اسبابش را آورند یک نوکر ہندی ہم داشت او ہم با اسبابہما  
 آمدن ما مش امام صاحب بود۔ وقت ہمار از مہمان عزیز پرسیدم  
 دو اسم جناب عالی چیست۔

گفت دو حیثیت را آفتاب احمدی کہ تیرہ۔

ازاد اسکے جملہ مذکورہ قصیدم ترجمہ لفظی از زبان اردو و غلوہ و سوجا  
 این کہ گوید دو اسم بندہ آفتاب احمد است، ان طور گفت۔

سہ تارون تلفت۔

آفتاب احمد رو کے بود میانه بالا و گندم گون قدر کے قطور صورت  
 گرد و چشمہ کے سیاہ داشت ابرو ہائش پیوستہ و دو غش تلیج بود  
 شائش رائے زدن آرایشش را مورچے نے میزد سنش بنظر من پیش از  
 چہل نیامد و کے ریشش جو گندمی شدہ بود خیلے خوش صحبت و رنگت  
 و با اطلاع بود۔ از گفتار و رفتارش صفا و وفا و نجابت سے رخت من  
 ایشان را خیلے پسند کروم ایشان ہم گویا از من بدشان نیامد۔

سر غذا پر سیدم در مہمان خانہ از حیثیت غذا کہ بہ شہما  
 بہ نگذشت،، جواب داد، غذا کے آبخا خوب بود  
 من غذا سے ایرانی را دوست سے وارم و نے فلفل خیلے  
 کم سے رنجیتند آدم من ہمیشہ فلفل کو بیدہ سے غذا کے من سے آورے،

۱۰ قطور سندیہ۔ ۱۱ داغ بینی۔

۱۲ شارب بیلی کے از قیاب تجا و ذکر وہ۔ باشد۔

۱۳ مورچے پیش کوتاہ کہ با نرا زہ پائے مورچہ باشد یا بلند تر۔

۱۴ جو گندی سیاہ و سفید قطور ہون۔ ۱۵ رنگ۔ ذریک۔ ۱۶ صفا۔ صدق۔

از آن روز پیش خدمت سفارش کروم همیشه فلفل  
 کو بیہ زیاد می سرسندہ بگذار دو بہمان گفتم و اتفاقاً  
 خواہش دارم اینجا را منزل خودتان بدانید ہر وقت ہر چہ  
 میل دارید بے تعارف بفرمائید، بعد از نماز گفتم،  
 "قدرے استراحت بفرمائید، و خودم رفتہ اندرون  
 بہ غروب ماندہ بیرون آمدم دیدم مہمان دارد دیوان حکیم  
 سنائی را مطالعہ کند گفتم "ابلت بچوانید من مستفیض  
 بشوم،" این قصیدہ را بلبت خواند و اتفاقاً حالت خوبے بہر دو  
 دست داد۔

## قصیدہ

مکن در جسم و جان سترل کرا این دون است آن والا  
 قدم زین ہر دو بیرون نہ نہ اینجا باش و نہ اینجا

بهر ج از راه دور آفتی چه کفر آن حرت چه ایمان  
 بهر ج از دوست امانی چه نیت آن نقش و چه زیبا  
 گو او رهرو آن باشد که سر و شس پای از دوزخ  
 نشان عا شق آن باشد که خشکش بینی از دریا  
 سخن گزرا ه دین گوی چه عبرانی چه سریانی  
 مکان کز بهر حق جوی چه جا ببقا چه جا بلسا  
 شهادت گفتن آن باشد که هم ز اول بیاشامی  
 همه در یاسی هستی را بدان سرف نهنگ آسا  
 عروس حضرت قرآن نقاب انگه بر اندازد  
 که دار الملک ایران را جسد دینی از عوغا  
 عیب نبود گر از فرقان نصیب نیست بزهرنی  
 که از خورشید جز گرمی نه بیند چشم تابینا  
 بمیراے دوست پیش از مرگ اگر عیب خوی  
 که اور پس از چنین مردن بهشتی گشت پیش از ما  
 چه مانندی بهر مردارے چوز اغان اندرین لبتی

فتن بشکن چو طاؤسان یکے بر پریرین بالا  
 چو علم آموختی از حرص اینک ترس کاہن شرب  
 چو دزد کے با چسرخ آید گزیدہ تر بزد کالا  
 چو علت بہت خدمت کن چو بے علمان کوشش آید  
 گرفتہ چینیان اسرام و ملی خفتہ در لطمہ  
 چو تن جان زامنزین کن بعلم دین کہ زشت آید  
 درون سوشاہ عریان و برون سو کو شک پر دیا  
 زطاعت جامہ برسانہ بہر آن جہان ورنہ  
 چو مرگ این جامہ بستاند تو عریان مانی و رسوا  
 تو را یزدان ہمے گوید کہ در دنیا مخور بادہ  
 تو را ترسا ہے گوید کہ در صفا مخور علو ا  
 نہ بہر دین نہ بگذاری حرام از حرمت یزدان  
 وے از بہر تن مانی حلال از کفہ ترسا  
 مرا بارے بحسد اللہ ذراہ حکمت و بہت  
 بسوے خط و حدت برو عقل از خطہ اشیا

نحو اقسام لاجرم نعمت نہ در دنیا نہ در حیات  
 ہے گویم بہر ساعت چہ در ستر چہ در قفرا  
 کہ یارب مہرستانی را ستائی وہ تو در حکمت  
 چنان کہ توے بر شک آید روان بو علی سینا  
 گردان عسبر من چون گل کہ در طفلی شوم کشته  
 گردان حسرت من چون تل کہ در پیری شوم برنا  
 بہر صر از شربتے خورم مگر از من کہ بدر کرم  
 بیابان بود و تابستان و آب سرد و استقا  
 بہر ج از اولیا گویند از زنتی و و فقنی  
 بہر ج از انبیا گفتند آتنا و صدقنا

بعد حاجی حسین علی برائے دیدنم آمدہ بود اور ابھمان  
 و مہمان را بہ او معترفی کروم طرہین مسرور شد  
 حاجی گفت "چرا زود تر خبر نہا دید مہمان ہندی داری تا  
 نہ و خدمت شان برسم من در سفر کہہ پار سالانہ جمعے از  
 اہل ہند آشنائی پیدا کروم مجذوب اخلاق حسنہ و صفات

پسندیدہ ایشان شدم۔ اگر خدا بخواد ہر ایک سفر برائے تجارت ہاہم  
 مے روم خیلے میل دارم ہند را بہرینیم“  
 حاجی حسین علی تاپیک بغروب با مہمان صحبت کرد بعد  
 خواہش کرد آن شب من و مہمانم شام برویم منزل  
 ایشان قبول کردیم۔

## باب پنجم

تزدیک غروب خواستیم سوار اسب شدہ برویم خانہ  
 حاجی حسین علی دیدیم حاجی در شکہ اش را برائے ما فرستادہ  
 سن و مہمان تو کے در شکہ نشیتیم و امام صاحب ہم پہلو کے  
 در شکہ چی نشست در وسط راہ جمعیت خیلے بود در شکہ چی  
 برسیم ایران با صد اے نرم و نلاکیم ہر دم مے گفت رد آقا  
 پاشا، یار در خبر دار، مردم رو مے شدند امام صاحب خواست

۱۵۔ باب۔ احتیاط کن۔  
 کلمہ خبردار در فارسی برائے مجرماً آگاہی  
 استعمال مے شود و لے در ہند مقام تہدید مستعمل است۔



بہ در شکہ چی گنک بہ ہر یک مرتبہ مثل کسیکہ اوقا نش  
 از کسے تلخ شدہ باشد و بچو اہد اور ایزند نغیرہ زد "عے"  
 مردے کہ چند قدم جلو در شکہ بود امام صاحب این نعرہ را  
 بہر اے روشدن او زد پیش آمد بر گشت ایستاد و گفت  
 "دبے ادب مثل آدم حرف بزنی، و آمد بطرف در شکہ نش  
 این کہ مے خواہد و عوا بکند۔ در شکہ چی در شکہ را نگاہ داشت  
 و من حسم آن مرد را صدا کردہ عندر خواہی کروم۔ گفت  
 "امام صاحب غریب است رسم این ملک رائے دانند گویا  
 در مملکت او در شکہ چہا این طور نعرہ مے کشند"  
 آن مرد حسم آدم معقولے بود گفت "بہ بخشید، وقت  
 بہ امام صاحب ہم گفتہ ہمیشہ خاموش باش خود در شکہ چی  
 رسم این شہر رائے دانند۔ مردم را از راہ رو مے کند،"

۵۵ اوقات تلخ شدن غضب آمدن۔

۵۶ لک برد۔

۵۷ دعوا نزاع۔

شام حاجی با این که وقت نداشت خیلے مفصل بود چند  
 رنگ خورش مرغ و گوشت و چلو و پلو و چند جور شریت و طوا  
 و شیرینی بر سفره گذاشتند و بعد از غذا قهوه شیرین ہم  
 آوردند۔ بعد از قهوه صحبت غذا کے ہند در میان آمدن گفتم  
 ہر قومے طبع خودش راے پسند و طبع قوم دیگرہ نظریشان  
 بدے آید۔ آقا کے آفتاب احمد نہر مود من غذا کے  
 ایرانی را خیلے دوست مے دارم اگر ممکن بشود یک ماہے  
 ایرانی ہند مے ہرم زیر ا یقین دارم اہل خانہ ام طبع ایرانی  
 را خیلے پسند خواہد کرد۔

من کہ از مصاحبت و روزة مہمانم نمیبیدہ بودم اہل ہند  
 بعض کلمات فارسی را بر اے معانی دیگر استعمال مے کنند

۱۵ شام غذاے شب۔ ۱۶ پلو برنج پختہ است کہ بار دغن باشد  
 و بے گوشت۔ پلو برنج پختہ بار دغن و گوشت است۔  
 ۱۷ جور نتم۔

دانستم مقصود از ما گفت است و لے حاجی میزبان ماتمیز  
شد که ما آنچه مناسب به طبع دارد قدرے فکر کرد و سرش  
را بلند کردے خواست بگوید اما کارش زایاندن است نہ طبع  
و لے خلافت ادب دانست ترسید مہمان محبت بکشد۔

من از آن شب با خودم قرار دادم ہر وقت کلمہ از مہمان  
ہندی بشنوم کہ در ہند سنی دیگر دارو و در ایران معنی  
دیگر در دفتر بغلی خودم یادداشت بکنم کہ شاید وقتے بدر  
بخورد۔ کے سے و اند کہ سفر ہند در تقدیر میں نیست۔ و اگر اتفاقاً  
بہند بروم ہمان الفاظ بدروم سے خورد۔ اگر معانی آن  
الفاظ را لازم داشتہ باشم آنہا را بگویم و باقی مطلب را  
باشارہ عالی بکنم بہتر از این است کہ مثل گنگ ہشتم و اگر سفر  
خیلے کوتاہ ہم باشد محتاج یا موختن اردو بشوم۔

حاجی ما اہل ذوق بود گفتیم "حاجی! یک نخل از

برای مہمانان یا بچوانید کہ نخلے میل پشتر فارسی  
 دار و نخل زیل را خواند۔

دوست نباید نزد دوست در گلہ باشد  
 مرد نباید کہ تنگ حوصلہ باشد  
 با گلہ خوش نیست رُوسے خوب تو دین  
 دیدن رُوسے خوش است بے گلہ باشد  
 وہ دلہ از بہر چہیت عاشق و معشوق  
 عاشق و معشوق بہ کہ یک دلہ باشد  
 آن کہ پریشان نمود طرہ لیلے  
 خواست کہ بمنون اسیر سلسلہ باشد

حاجی میزبان خواہش کرد شب ہمیان جا  
 بخوابیم و مناسب ہم ہمین بود زیر ساعت چہار

سہ سہ بیت آستہر این عنبر مال نامرالدین شاہ  
 است۔

شده بود و اسلم شب ہم نداشتیم فرستادن برادارہ نظمیہ  
 و اسم شب گرفتن خالی از رحمت بنود ساعت پنج رخت  
 خواب انداختند خوابیدیم صبح برائے نماز پائشیدیم  
 سماور آوردند دیدیم حاجی میزبان ما تیسرہم تہیہ  
 دیدہ بود گویا از دوستی با ہندیان در سفر گمہ فہمیدہ بود کہ  
 باید برائے مہمان ہندی شیر چائے ترتیب داد کہ صحت  
 بودیم کہ فرانشسپت آمد چند تا کاغذ برائے حاجی آورد  
 ازان جملہ یکے از لکھنؤ ہو رہا حاجی خواند و بعد داد من ہم  
 خواندم این طور نوشتہ بود۔

۱۵ در شہر ہائے معتبر ایران بعد از چہار از شب رفتہ کسی نمی تواند  
 بدون داشتن اسم آن شب از خانہ بیرون رود۔ در ادارہ نظمیہ  
 (پہلیں) برائے ہر شب اسمے مقررے کتہد و ہر کس بعد از چہار  
 بیرون مے رود باید از آن ادارہ قبل از وقت اسم شب گرفتہ باشد  
 تا در راہ بہر پلیس برسد گوید۔ و برود و رن تا صبح جس مے شود۔  
 ۱۶ پائشیدیم بر خاشتم۔

جناب عالی - تسلیم - مزاج شریف - پر روز یک خط  
 بخدمت جناب فرستادم و نوشتہ بودم شما کتابے  
 تصنیف کردہ اید بعد ازان استہارہ دیگر دیدم کہ مصنف آن  
 یک شخص ایرانی ہست کہ با شندہ بمبئی است لہذا از جنابانی  
 مے خواہم - میل دارم خریدار یک رسالہ فارسی کہ در ایران  
 اشاعت مے شود بشوم مہربانی کردہ اسم یک رسالہ خوب نشان  
 دفتر ادویشن را براکے فقیر بوسیہ فقط  
 خاکسار علی حسین عفی عنہ

پیش ازان کہ نشان مہمان ہندی بدہسم خودم  
 بایں طور تصیح نمودم - فدایت شوم (یا عرض میشود)  
 نشانہ اللہ تعالیٰ - مزاج شریف را ملاکے نیت - پر روز  
 یک عریضہ خدمت جناب عالی فرستادم و نوشتہ بودم  
 شما کتابے تصنیف کردہ اید بعد ازان اعلان دیگر دیدم  
 کہ مصنف آن یک نفر ایرانی ساکن بمبئی است لہذا از  
 جناب عالی معذرت مے خواہم - میل دارم خریدار یک

فارسی کہ در ایران منتشرے شو و بشوم مرحمت فرمودہ ام  
 یک ( ) خوب و نشان ادارہ و دیریش را  
 براسے بندہ بنویسید۔ والسلام

ارادت کیش علی حسین

معنی رسالہ را نفہیدم زیرا در فارسی ما رسالہ کتاب  
 کوچک را مے گویند۔ صورت تصحیح خودم و نسخہ اصل کاغذ  
 را بہ اذن میزبان و ادم دست آقا کے آفتاب احمد خواند  
 و نیلے شگفتہ و خوش حال شد و گفت دو انشا اللہ  
 برکت خدمت شما در این سفر فارسی ایرانی را خواہم آموخت  
 حالاً بفرمایید بہ بنیم چرا در نسخہ تصحیح شدہ جا کے  
 لفظ رسالہ را خالی گذاشتید، گفتم دو ہرچہ فکر کروم مفہیدش  
 را نہ نفہیدم، گفت دو روز نامہ کہ در ہر ماہ یک مرتبہ چاپ  
 مے شود آن را در ہند رسالہ مے گویند، فوراً جا کے  
 خالی رسالہ نوشتہ دو مجلہ،۔

ویدم کتابچہ بنگلی خودش را بیرون آورد و الفاظے را کہ

بندہ تصحیح کروم یا دوا داشت نمود۔ من عسماً کتابچہ یادداشت  
 نمودم را از اینفل بیرون آوردہ کلمات فارسی ہندی نسخہ  
 اصل کاغذ را یادداشت نمودم بعد بہ میزبان گفتم حالاً  
 دیگر ما مَرخص مے شویم،، گفت ”این جا منزل خودتان است  
 ہنار شریف داشتہ باشند تا ان دہنیر گیرے آید  
 امروز ہم بد بگذرانید،، گفتم ”مرحمت عالی زیادہ۔  
 در خدمت جناب عالی بدنے گذر دکمال خوشی است ولے  
 باید مَرخص بشویم،،۔

میزبان فرمایش در شکہ داد آور دنداشتیم و رفتیم خانہ۔

## باب ششم

ہین کہ منزل رسیدیم فوراً از میان کتا بہا دیدوان  
 صاحب را بیرون آوردہ داوم دست مہمان زیر امیداشتیم  
 خیلے شوق بخواندن و داوین شعراے ایران دارو۔ تزل  
 ذیل را بلند خواند خیلے لذت برویم۔



فقر بے قدر کند سلطنت عالم را  
 ہوس ملک بنا شد سپرد ہوسم را  
 مے کند کار خرد نمس جو گردید مطیع  
 فوژد چون سخن شود اس کند عالم را  
 خورد مشا رنگہ را کہ گنا ہے بہت بزرگ  
 گندے کرد ز فردوس بیرون آدم را  
 نیست مکن تکند صحبت نیکان تاثیر  
 گل بخور شیدرسانید سہر شبنم را  
 مے تواند بہ نفس کرد جهان را روشن  
 ہر کہ چون صبح بر آرد بہ تامل دم را  
 حق محالست بہ مرکز سازد خود را  
 در کف دیو قرارے ہوو خاتم را  
 دانش کن راست تسلیم کہ بہ تر دستی شرم  
 گرد و خجالت ز حین پاک کند لطم را  
 کارہ اکیہ کند بہت ذاتی صائب

خاک در دست زرو سیم شود حاتم ہا  
 بعد یک کتاب از خورجین آبداریش بیرون آورده نشان  
 مخلص داد تالیف یک فارسی دان پنجاب بود۔ کاغذ ہائے  
 راکہ طبقات مختلفہ مردم ہمس نوشتہ بودند در ان جمع کردہ  
 بود۔ یک کاغذ این بود کہ یک نفر برائے استخدام دولتی بر پیش  
 یک ادارہ نوشتہ بود۔

عزیب پرور سلامت۔ خاندان فقیر ہمیشہ خیر خواہ سرکار  
 بودہ اند از این وجہ ہمیشہ افسر ہائے سرکاری ایشان را  
 پرورش کردہ اند۔ من امیدمے کنم کہ فقیر را  
 ورونتہر خود جائے پرہید تاکہ ہمیشہ دعا گوے طول عمر و

ساز خورجین کیسے بزرگے اولیئم پانہ بافتہ میانش مانہ دوسد و طریش اسباب  
 ریختہ بر پشت حیوان مے گزارند۔ تسے از خورجین را طور مخصوصی چرم میدوزند  
 و در آن اسباب طبع وغیرہ سفر ریختہ روے مال مے گزارند و توکری کہ مخصوص طبع وغیرہ  
 است بر روے آن مے نشیند و آن را خورجین آبداری مے گویند۔ آبداری یعنی جائے  
 چاسے و شربت وغیرہ آن از اسامی نوشتہ نی۔

عزت جناب والا پاشم فقط

خاکسار فلان

گفت "این کتاب در ہند کم یاب است و خیلے مطبوع و آتش  
از این جہت دو تومان خریدہ ام، گفتم بول شما حرام شد  
این کتاب بہ دو پاول نئے ارزو، و فوراً کاغذ مذکور را این طور  
تصحیح کردم و یہ اونشان داوم۔

قربان حضور مبارکت گردم۔ دیا بے عرض اجل عالی  
مے رساندم خالوادہ بندہ ہمیشہ خیر خواہ دولت پودہ انداز  
این جہت رؤسائے ادارات دولتی ہمیشہ در حق ایشان  
رحمت داشتہ اند۔ امیدوارم بندہ را اور ادارہ  
خودتان کارے بہمید کہ ہمیشہ دعا گوے طول عمر و عزت  
حضرت اجل خواہم بود۔

بندہ دعا گوستان

تا کاغذ تصحیح شدہ را بدستش داوم فوراً کلمات لازمہ اش را  
یا داشت نمود گفتم، لفظ غریب پر در سلامت۔ در هیچ

کاغذ فارسی استعمال نہیں شود و سرکار ہم بمبئی شخص محترم سے آید  
 نہ دولت۔ والا برائے شاہزادگان استعمال سے شود و بس  
 اگر شاہزادہ خیلے محترم است حضرت والا نوشتہ سے شود۔  
 والا نواب والا، باقی الفاظ را ہمیں طور شرح دارم  
 تعجب کروم۔ بارے از من خواہش کرد۔ ہر وقت مجال دارم  
 آن کاغذ ہا را تصحیح بکنم تا ایشان از رسم مراسلات فارسی مطلع  
 شوند گفتم وہ سچم آما ہر وقت مجال داریم یاد آوری بفرمائید کیے  
 دو تا از مراسلات این کتاب را تصحیح مے کنم تا ہم شما از  
 الفاظ فارسی ایران مطلع شوید و من قسم از الفاظ  
 مستعملہ در آروہ، بعد گفتم وہ حال ایک خوردہ صحبت از ہندستان  
 بکنیم بفرمائید یہ بینم ایران ما بہتر است  
 یا ہندوستان شما؟  
 گفت ”ایران بہتر رُو کے زمین است آما ہزار

لہ مجال بمبئی فرصت است۔ در ہند این لفظ برا کے جہرات  
 استعمال سے شود۔

حیث کہ صاحب نزارو  
 پر سیدم "سلطنتِ دکن چه طور است انیت و ملکیت  
 ہست؟ مردم آسودہ ہستند؟"

جواب داد "سلطنتِ دکن در کمالِ خوبی است۔ بقدر  
 امن است کہ اگر کسی یک طبقہ پُراڈل لائسہ بگذارد و از این  
 سر تا آن سیر ملک برود کسی متضرر نہیں منے شود،" گفت ہم  
 ادارہ متعارف آن جا چه حال دارد؟، گفت "در ہر دیکہ  
 ہم مدرسہا کے دولتی موجود است و ہر فقیر کے ہم سے تو اند  
 بچہ اش را علم بیا موزد۔ پادشاہ ما کے حضرت اقدس  
 ہمایون میر عثمان علی خان حسلہ اللہ ملکہ خیلے عالم است  
 و علم را دوست مے دارد و مے داند ہر قدر رعیت عالم باشد  
 ملک آباد مے شود و سلطنت ترقی مے کند از این جہت کمال

۱۰ متقرر شدن دحل دادن۔

۱۱ معارف تعلیمات۔

۱۲ آیا ہر سبزی در ہند یعنی سکندر اطلاق مے شود۔

اہتمام و راعی رعایا وارو، گفتم "سلطنت دکن لشکر  
چہ قدر وارو؟"

گفت "لشکر خیلے کم دارو زیرا باکسے منے خواہد بچید و با دوست  
ہستہ انگلیس معاہدہ دارند کہ اگر دشمنے از خارج خیال حملہ  
داشته باشد انگلیس دفع کند"

گفتم "عدو نفوس سکنہ دکن چیست؟"  
گفت "دیک کرد دولت"

از این جواب آخرش تعجب کردم زیرا منے دانستم مہمان من  
شخص با علمے است سخن بہودہ عوامانے منے گویدہ از آن طرف  
در تاریخ و جغرافیہ خواندہ بودم دکن سلطنت بزرگے است  
قریب پر جمعیت ایران سکنہ وارو۔ ایران از سی کرد کمتر  
ندارو۔ دکن حسم پایہ از مسیت کرد کمتر نداشته باشد  
خیال کردم شاید دولت انگلیس خاک اعلیٰ حضرت

علی عوام یعنی ہمال است و در ہند یعنی عموم مردم از ہمال و ہمال  
استعمال مے شود۔

نظام را گرفته جزئی بانی گذاشته است - باز گفتم: «نسیا»  
 این طور باشد و الا در روز تا ما می خواندیم - خواستم  
 بهمانم عرض بکنم اشتباه گفتید خلافت انسانیست و انستم پس  
 شروع کردم به تشریح آن جواب تا بلکه مطلب معلوم بشود -

گفتم: «شهر حیدرآباد چه قدر جمعیت دارد؟»

جواب داد: «پنج لک»

گفتم: «وقتیکه یک شریک کرد رسکت در و پس چه طور باقی

تمام ملک ثلث کرد و دارد؟»

گفت: «مگر در چند لک است؟»

گفتم: «پنج لک»

خندید و گفت: «او هو به این کمی؟ کرور ما هفت دین صد

لک است و عدد سکنه ملک اعلیٰ حضرت نظام سینوره

میلون و کسر است، از اشتباه بیرون آدم و فوراً

یادداشت کردم که در فارسی هند کرده میلیون است -

گفتم در سلطنت پر این بزرگی که حسنح لشکر ندارد و لا بد

بالیہ اش را صرف تعلیم اہل مملکت و آبادی ملک سے کند  
 پس بہ این قرار دکن تا بیست سال دیگر از انگلستان ہم  
 پیش خواهد افتاد و دیرا انگلستان ہر سال ملیو نہالیہ صرف لشکر  
 سے کند تا مملکت را محفوظ از دشمنان ہر دو مملکت دکن از  
 برکت حمایت دولت انگلیس محتاج بہ لشکر نیست و پولش را  
 صرف تعلیم و تعمیر سے کند،

گفت ”بلے امیدوار، مستقیم در زیر سایہ این شاہ دل آگاہ  
 تا وہ سال دیگر از فرنگیہا در علم و صنعت پیش بیفتیم،“  
 پرسیدم ”صدر اعظم دکن کیست ہے۔“

جواب داد ”سر سالار جنگ را کہ شنیدہ اید کہ فرنگیہا اورا  
 پرنس بہارک ہند سے نو لیںد۔“

گفتم ”بلے شنیدہ ام او اصلا ایرانی بود ایرانیہا اورا  
 سے شناسند،“ گفت ”نوہ بہان مجدد اعظم ہند نواب

لے تعمیر بہنی مرت است و در ہند بہنی بنا کردن استعمال سے شود۔



یوسف علی خان سالار جنگ سوم اکنون صدر اعظم دکن است۔  
 گفتم در چه طور است؟ جا کے جڈ و پدرش را مے گیرد۔  
 جواب داد مردم کہ خیلے تعریفش را مے کنند مے گویند عالم است  
 ہوش و حافظہ خوب لے دارد۔ در تدبیر ہم مثل جڈ مرحوش  
 مے باشد، بارے تا وقت نہارا از این قبیل صحبتہا کے شیرین  
 گویم ساعت دیوار کو پشش ربع کم بود کہ توپ ظہر را انداختند  
 فرمایش نہارا و آدم۔

## باب ہفتم

ہنوز از نہار فایز نشدہ بودیم کہ یک نفر نوکر آمد تعظیم کرد  
 ورقعہ از آقا میرزا حسن خان امین الدولہ بدستم و او باز کردہ  
 و خواندم عبارتش این بود۔

ساعتی از نہار فایز نہاں را وقت غروب کوک مے کند و آن وقت ساعت  
 دوازده است و وقت ظہر باخلاف فصول میان پنج و ہفت سیر میکند۔  
 تعظیم سر فرود آوردن۔

عرض مے شود انشاء اللہ تعالیٰ مزاج مبارک را  
 ملاکے نیست۔ از قرار معلوم یک نفر محترم ہندی مہمان  
 جناب عالی است از چند نفر از دوستان خیلے توعلینا از نشان  
 شنیدم میل دارم خدمت شان برسم۔ اگر وقت دارید امروز  
 دو بفریب خدمت برسم۔ زیادہ آیام عزت مدام۔  
 حسن

کاغذ را دوام مہمان خواند و مائل بہ ملاقات آقاے این بار اولہ  
 شد۔ رفتم در اطاق تحریر این طور جواب نوشتم۔  
 قرابت کروم سرے دارم میثا بر کف دست +  
 کہ در پائیت نشانم چون در آئی۔ با کمال سرور و امتنان  
 دو بفریب مانده منتظر قدم مبارک ہستیم۔ زیادہ آیام جلال  
 مدام (حسن)

بعد از نماز بندہ رفتم اندرون وہاں محترم ہم

سہ ملاقات بہنی دیدن دور ہند اغلب بہنی معنی است۔

قدر کے دراز کشیدہ بغروب آدم بیرون چاکے خوردیم چند  
 نفر ہم کہ باز دید عید بندہ آمدہ پووند با آقا کے آفتاب احمد  
 معرخی شدند وقت رفتن خواهش کردند مجدداً با ایشان ملاقات  
 کنند ہمیں کہ تنہا شدیم مہمان مثنوی را برداشت و باوان  
 بلند حکایت ذیل را خواند۔

کوہ میگفت اے خدا و اے الہ	وید موسے یک شبانے را براہ
چارقت دوزم کم شانہ سرت	تو کجائی تا شوم من چاکرت
جملہ فرزندان و خان و مان من	ایچیلے من فدایت جان من
چارقت را دوزم و بجیہ زہم	تو کجائی تا سرت شانہ کس منم
نیر مہشیت آورم اے محشتم	جامہ ات دوزم شہنہایت کس منم
من تو را عنخوار باشم همچو خویش	ور تو را بیمارے آید بہ پیش
وقت خواب آیم بروکم چاکیت	و سکت بوسم ہالم پاکیت
روغن و شیرت بیمار صبح و شام	گر بہ بینم حسانہ ات را من دوام
از من آوردن ز تو خوردن طعام	سازم و آرم بہ پیشیت صبح و شام
اے بیادت ہی ہی وی ہاے من	اے فدایے تو ہمہ ہز ہاے من

<p> گفت موسیٰ با کہتے تھے فلان  این زمین و سپرخ ازو آمد پدید  خود مسلمان ناشده کافر شدی  کفر تو دیبا کے دین را زنده کرد  آفتابے را چنین ہے کہ درست  آتشے آید بسوزد حسیق را  حق تعالیٰ زمین چندان دست غنی بہت  جسم و حاجت در صفات و احوال  چارق آن پوشد کہ او محتاج پاست  گر چہ پدید آید مرد و زن ہمسہ  گر چہ خوشخوے و حلیم و مؤمن است  مرد را گوئے بو ذرخم ستمات  در حق پاکتی حق الایس است  والد و مولود را ادخالق است  وز پشیمانی تو جسم سوختی </p>	<p> دین نط بہودہ میگفت آن شبان  گفت با آن کس کہ مارا آفرید  گفت موسیٰ ہاے خیرہ سہر شدی  گند کہنہ تو جہان را گندہ کرد  چارق و پاتابہ لائق مر تو راست  گر ز بندی زمین سخن تو حسیق را  دوستی بے خرد چون دشمنی است  با کہ میگونی تو این با عم و حسال  شیر او نوشد کہ در نشو و نما است  گر تو مردے را نجوانی فاطمہ  قصہ خون تو کند نامکن است  فاطمہ بیج است در حق زنان  دستہ و پا در حق ما آسایش است  لم یلد لم یولد اورا لائق است  گفت اے موسیٰ وہا عم و خوئی </p>
--	--

جامہ را پریدہ آہے کرد گفت  
 وحی آمد شوے شوے از خدا  
 تو ہر ابے وصل کردن آمدی  
 تا توانی پائنتہ اندر سراق  
 ہر کسے را سیرتے بہنہادہ ایم  
 در حق او منج و در حق تو دم  
 در حق او تور و در حق تو تار  
 ما بری از پاک فنا پاکی ہم  
 من نہ کردم حشلق تا شوے کتم  
 ہندیان را اصطلاح ہندسح  
 من نگردم پاک از تبیح شان  
 ما برون را منتگریم و قال را  
 ما طہر تسلیم اگر حناش بود  
 زان کہ دل جوہر بود گفتن عشرس  
 چہ سبب از این الفاظ دہنہا و میا

ہر نہاد اندر بیابانے رفت  
 بستہ ہمار از ما کوئی حیدر  
 نئے ہر ابے فصل کردن آمدی  
 ایضاً الاشیاء عندی الطلاق  
 ہر کسے را اصطلاح وادہ ایم  
 در حق او شہد و در حق تو ستم  
 در حق او درد و در حق تو خسار  
 از گران جانی و چالاکی ہم  
 بلکہ ما بر بندگان تجوے کتم  
 ہندیان را اصطلاح ہندسح  
 پاک ہم ایشان شوند و در نشان  
 ما برون را ہنکرم و حال را  
 اگر چہ گفت لفظا ناخاضع بود  
 پس طفیل آمد عرض جوہر عرض  
 سوز خواہم سوز با آن سوز سانا

<p> سرسبز و سرخ و عجمت را بسوز  سوخسته جان در دوانان دیگرند  برود ویران خراج و عشر نیست  گر شود پرتخون شهیدان را مشو  چه غم از حواص را با چلیب نیست  عاشقان را زده پالت خدات  در بیابان در پے جو چان دودیر  گفت فرود ده که دستوری رسید  هر چه می خواهد دل تنگت بگو  من کنون بخون دل غشته ام  گنبدی کردوز گردون برگذشت  آفرین بردست دیر بازوت باد </p>	<p> آتش از عشق و زجان بر سوز  بوسیا آداب و انان دیگرند  عاشقان را هرفنس سوزید نیست  گر خطا گوید و را خاطلی مگو  در درون کعبه رسم قبله نیست  ملک عشق از همه دینا جداست  چونکه موسی این عتاب از حق شنید  عاقبت دریافت او را و بدید  بسج آدابے و ترنیتے مجو  گفتاے موسی از ان گذشتہ ام  تا زیانہ برزدی اسپم گشت  محرم ناسوت بالا هوت باد </p>
---	--

ساعت دو و بغروب شد آقائے امین الدولہ شریفین  
آوردند من تا دم و رحمانہ از ایشان استقبال کردم آمدند  
توے اطاق ایشان را بہ مہمان معرفی نمودم۔ چای و غلیان

و شیرینی و مرکبات آورد مشغول صحبت شدیم۔  
 آقاے امین الدولہ فرمود "من در سفر فرنگستان جمعے اور  
 ہند بہارا و یدیم بہتر ہمد گیر ہم رفتیم چون زبان فارسی و چہ جامع  
 میان ما و ہندیان است خیلے زود یا ہم مانوس مے شویم"  
 جناب آفتاب احمد گفت "اگرچہ مسلمانان تمام ممالک دنیا  
 یا ہم پر اورند و لے چون تمدن و آداب و زبان مسلمانان  
 ہند از ایران گرفتہ شد پس ایرانیان و ہندیان یک قوم  
 و ملت ہستند اگرچہ زمانہ فرق کردہ در بطریقا ہری ایران  
 یا ہند کم شدہ و لے مسلمانان ہند سعی کامل دارند کہ ہمیشہ  
 زبان فارسی در ہند زندہ باشد و غیر ازین ہم نمی توانند  
 بکنند زیرا ہزار ہا کتب فارسیہ تصنیف علماء کے قدیم  
 ہند در علوم مختلفہ داریم و اگر صرف نظر از زبان فارسی  
 کنیم معنیش این مے شود کہ عورت تاریخی خود مان را بدست  
 خود ضایع مے سازیم۔ یادگار سلاطین اسلامیہ ہند  
 زبان فارسی است"

امین الدولہ فرمودند اگرچہ از زبان فارسی در آسیا  
 مثل زبان فرانسیسی و <sup>روسی</sup> و <sup>ایتالیائی</sup> و <sup>اسپانیائی</sup> و <sup>پرتغالی</sup> و <sup>عربی</sup> و <sup>فارسی</sup> در تمام ممالک آسیا  
 فارسی گفته یا فہمیدہ می شود تا مرکز آن ایران است خوبی  
 و بدی فارسی ہر جا را باید بفارسی ایران سنجید۔ فارس نام  
 ملک ایران و فارسی از قدیم زبان این ملک بودہ است  
 من در فرنگستان دیدم ہندیان مثل ما ایرانیہا حرفت  
 نے زند تلفظ شان طور دیگر است و کلمات را ہم بر اے  
 معانی دیگر استعمال میکنند۔ اول خیال کردم شاید در زبان  
 انگلیسی ہمین طور میکنند و لے وقتیکہ با ایشان در آن زبان  
 حرفت نہ نوم دیدم تلفظ ہمان تلفظ انگلیسیہا و اصطلاحات ہم  
 ہمان است چون من ہندوستان ز فتم سبب تغیر فارسی  
 ہند با فارسی ایران را نہ فہمیدم۔  
 آقائے آفتاب و احمد جواب داد۔ "مسلمانانہا کہ اول وارد

اصطلاح را در ہند محاورہ گویند و در ایران محاورہ بمعنی گفتگو است۔



ہندوستان میں زبانِ نشانِ فارسی بود و لے بواسطہ اختلاط با سکتہ  
 اصلی ہند مجبوراً ایک زبان مخصوصے پیدا کر وہ اندک مرکب از  
 زبانِ فارسی و السنہ قدیمہ ہند است آن را اردو نامیدند  
 و اکنون کیے از زبانہا سے معتبر ہند است کہ آن را اقوام دیگر  
 ہم سے فہم نہ سہی علیہ الرحمۃ اول کسی بود کہ در سفر ہند  
 در آن زبان شعر گفت و لے اشارت شد در دست نیست  
 مسلمانہا با وجود دانستن اردو فارسی را ترک نکردند زبان  
 دولتی و علمی آن بود تا این کہ دستگاہ سلطنت ایشان در  
 ہند بر چیدہ شد و دیگر علما و مصنفین بزرگ از ایران بہند  
 نیس آمدند فارسی تشریح کردہ حال محض حفظ عرت تاریخی و ترقی  
 زبانِ اردو کہ بہتہ فارسی است آن را سے خوانند  
 و دو جہت وارد کہ انگلیسی را بر عکس فارسی صحیح سے آموزند

لے بعضے گویند آن سہی کہ در اردو شعر گفت سہی مشہور ایران نیست بلکہ  
 کیے از ہند مان است کہ مخلص سہی داشت۔

(۱) ہونا انگریسی الفاظ اردو نیست و زبانے است کہ یہ کئی  
 را جنہی از آن است پس مجبورند تمام الفاظ و اصطلاحات آن را  
 بیاہوزند بر عکس فارسی کہ ما در اردو است و القاطش در اردو موجود  
 است تلمین فارسی آن الفاظ را در اردو مے بیند گول مے خورد خیال  
 مے کند شاید در فارسی تلفظ و معانی دیگر دارند *Dee vice*  
 (۲) ہندیہا با انگریسیا کار دارند در ادارات ایشان ملازمند  
 در ملکات شان مے روند اگر انگریسی را بہ حرف بزندانگریسیا  
 با ایشان مے خندند بر عکس فارسی زیرا نہ با ایرانیہا کار دارند  
 ورنہ بہ ایران مے روند یک جہت دیگر اختلاف فارسی ما با  
 فارسی شمالین است کہ ما خیلے از الفاظ فارسی از دو ادین  
 شعراے فارسی مے گیریم و خیال مے کنیم کہ شاید شاعر  
 آن لفظ را در مقام ضرورت شعری استعمال کردہ در تصنیف  
 قدیم فارسی ہم الفاظ مہست کہ اکنون در ایران متروک شدہ  
 و ما انہما را استعمال مے کنیم۔

ایمن الدولہ گفت: "از بیان جناب عالی رفع اشتباہ شد۔  
 حالاً فہمیدم جہت نقص فارسی ہندوچیت کے از قرار کے کہ  
 فرمودند سلما نمانے ہند اہتمام گور باب زبان فارسی وارند  
 پس چرا نقایصش را رفع نئے کنند این کہ آسان است کہ ہمیشہ  
 ذو کفر طلب فارسی بہ طہران بفرستند و ایشان بعد از تکمیل  
 زبان و در مدرس ہند مدرس کنند و کتب مفیدہ در باب  
 فارسی ایران بنویسند۔"

آفتاب احمد گفت: "راے جناب عالی خیلے خوب است  
 انشاء اللہ تعالیٰ بعد از مراجعت بہند این مطلب را بہ توسط  
 روزنامہ ما بہ ہندیان کے رسالیم"

بارے از این قبیل صحبتہما کے مفیدہ میان دو مہمان ہندہ  
 واقع شد یک ساعت بغروب ماخذہ آقاے ایمن الدولہ فرمود۔  
 "نہن حالاً رفع زحمت میکنم۔" کے از صحبت آقاے احمد سیر  
 شدم انشاء اللہ یا دیگر بہر گور را بہ پیغم۔ حالاً خوب است فرد شب  
 اشرف بیاد و پر منزل بندہ"

گفتم: ”بندہ کہ خدمت جناب عالی را کمال سعادت خود میدانم  
و لے اختیار با آقا کے آفتاب احمد است“  
جناب آفتاب احمد گفت: ”بندہ مہمانم ہر طور میزبان میل  
دارند تا بعسم۔ خصوص خدمت آقا کے امین الدولہ کہ امین  
سعادت بندہ است۔“

اثر بیانِ ما دو فقرہ وعدہ مفہوم شد و آقا کے امین الدولہ پاشدہ  
فرمود: ”دیگر فردا شب خدمت شما سے رسم“  
و خدا حافظے کردہ تشریف بردند۔

## باب ہشتم

بعد از تشریف برون امین الدولہ ماہم پیادہ تا خیا بان لالہ را  
رفیقیم و برگشتیم محض اینکه دل مہمانم تنگ نشود ہر روز اورا بگردش  
مے بجوم۔ صحبت آن روز ما در گردش در باب شعرا سے  
متاخرین ایران بود اشعار ذیل را از غزلیاے متفکر  
سے خیا بان راہ طویل دعویض۔

زرگر اصفہانی برایش خواندم آفرین گفت -

خواہم از بوسہ زخم لعل لب جانان را  
 تا لبش را بہ لب آرم بہ لب آرم جان را  
 خواستم تا نگشتم رنج شب ہجران را  
 روز وصل تو پائے تو سپردم جان را  
 بہ چند گم زدوی و جان نہ سپارم تا حشر  
 اگر از سینہ من بزنگشی پیکان را

چو کرد لب پرے آلودہ ترکِ بادہ پرستم  
 بر خیت خونِ جہانے بر این بہانہ کہ مستم  
 نہ شیخ می دہم تو بہ ونہ پیر مغان نے  
 زب کہ تو بہ نمودم زب کہ تو بہ شکستم  
 ازین کہ خون کندم دل بہ زم سانی مجلس  
 زباہہ بود ہی ساغر کے کہ داو بہ مستم

یک ساعت از شب رفتہ بر شیتیم چند روز نامہ فارسی و انگلیسی

برائے مخلص آورده رُوے میز تحریر گذاشته بودند همان عزیزم گفت  
 دو یکے از این روز نامہ را بدید من بخوانم“  
 خواستم یک روز نامہ فارسی بدہم۔ گفت ”نہ۔ انگلیسی بدید  
 کہ حالات ہند را مفضل سے نویسید“  
 گفتم ”مگر شما انگلیسی ہم سے دانید؟“  
 گفت ”شبا کہ ایرانی ہستید انگلیسی میدانید ما ہندیان کہ بطریق  
 اولے باید زبان سلطنت خودمان را بدانیم“  
 گفتم بد پس چرا تا حال نفرمودید زبان انگلیسی سے دانیم؟“  
 گفت ”برائے انگلیسی گفتن وقت خیلے دارم میں خواہم سفر  
 ایران را بنجیم دانستہ فارسی را تکمیل کنم“۔

یک قدر سے روز نامہ خواند و بندہ گوش وادوم بعد بنا کر ویم صحبت  
 سیاسی کردن ویم با وجود انگلیسی دانی در سیاسی چندان ربط  
 نہار و از بیاناتش ہم ہمچو معلوم شد کہ مسلمانہاے ہند مثل  
 مسلمانہاے ایران چندان شوق بہ مطالب سیاسی نہار نہ۔

عزیز یعنی محبوب و در ہند یعنی رجم و خویش استعمال سے شود۔

پارے آن شبِ مادرِ صحبتما کے سیاسی صرف شد۔  
 ذوالصبح آدم بیرونی و گفتم "امروز روز سیزدہم  
 و آخر عید است اغلب اہل شہر نے روز سیزدہ بدر اگر کبیل  
 دارید ماہم سے رویم؟  
 گفت "چہ ضرر داروے رویم ہو اخو دی ہسم می شو  
 تماشا ہم می کنیم؟  
 گفتم "صحرا کے ابن بابویہ کہ خرابی کے قدیم است بنظر  
 سن از ہمہ جا بہتر است؟  
 گفت "بہر کجا بنظر شما خوب است سے رویم؟  
 گفتم "دوتا اسپ از خودم دارم و لے محض خاطر شما یا کالسکہ  
 یا ماشین سے رویم؟  
 گفت "چرا؟ من ہم سواری بلدم کبیل ہے آن ہسم دارم"

۱۔ بیرونی آن حقہ عمارت است کہ مخصوص مردان است۔

۲۔ سیزدہ بدر ہے اخو دی روز سیزدہم عید است۔

۳۔ تماشا دیدن است و در ہند یعنی بازی استعمال می شود۔ کالسکہ بلام سے دارم۔

گفتم "در ہند ہم سواری اسب مثل ایران رسم است ہر  
گفت "بقدر ایران رسم نیست و سے در حیدرآباد و گن  
خیلے رسم است"

یک دو ساعت از آفتاب گذشتہ اسپہا رازین کردہ آوردند۔  
اسباب چاکے و نہار را علی فتلی نوکر بندہ با ماشین بردہ بود  
این بابویہ با ہم سوار شدہ تو شہر اسپہا را قدم بردیم و سنے زمین کہ  
از دروازہ شہر بیرون رفتیم گفتیم حالا باید اسپہا را پر تہ برد  
ویدیم مہمان من بنا کردہ بے لگتہ بردن و مشعل فرنگیہا پامی شد  
ومی نشست۔ ما ایرانیہا کہ لگتہ را دوست نئے داریم من ایم  
را پر تہ تندے بردم از لگتہ او عقب نیفتادم بعد از یک میل  
تا مسافتے چہار تغل <sup>۱۰</sup> رفتیم سواری خوب بلد بود از شہر تا این  
بابویہ یک فرسخ و نیم است یک ساعتہ رسیدیم و سر چتر مہ علی

۱۰ یرقہ قدم تند۔ ۱۰ لگتہ را در آرد و لکی خوانند۔ ۱۰ چہار  
نفل تا ضن۔ ۱۰ فرسخ شش ہزار ذرع است کہ از چہار میل  
کتر و از سہ میل بیشتر است۔



پیادہ شدیم۔ علی قلی چاکے دم کردہ بود خوردیم دیوانِ بالقت  
اصفہانی ہمراہ داشتیم تزجیع بند توحید یہ ذیل را  
خواندیم بر سر در بہ با افزود۔

## بند اول

<p>فئے نثار رہت ہم این ہم آن جان نثار تو چون توئے جانان جان نشاندن پاپے تو آسان در دہجہ تہ تو در دہے در مان چشم بر حکم و گوش بر فرمان در ہر خنگ داری اینک جان ہر طرف سے شتا فتم حیران سویے دیر منغان کشید عمان روشن از نور حق تہ از نیران دید در طور موسیٰ عمران با ادب گرد پیہر مہنجان</p>	<p>اسے قداسے تو ہم دل ہم جان دل فدیے تو چون توئے دلبر دل رہا نندن دوست تو مشکل راہ وصل تو راہ پیر آشوب بند گانیم جان در دل بر کف گردل صلح داری اینک دل دوش از شور عشق دہزید شوق آستہ کار شوق دیدارم چشم بدو در حنہ تہ دیدم ہر طرف دیدم آتشے کان شب پیرے آنجا بہ آتش افزودی</p>
---	--

<p>ہمہ شیرین زبان و تنگ بان  شمع و نقل و مے و گل و ریحان  مطرب بیدار گوئے خوش الحان  خدا متش را تمام بستہ میان  شدم آہجا پر گوشہ بہمان  عاشقے بے قرار و سرگردان  گرچہ ناخواندہ باشد این مہمان  ریخت در ساغ آتش سوزان  سوخست ہم کفر انان و ہم ایمان  بزبانے کہ شرح آن نتوان  ہمہ حقے الوزید و اشیران  و حسدہ لائمہ لیب الائمہ</p>	<p>ہمہ سین عندار و گل رخسار  چنگ و عود و دوت و نئے و پرب  ساتی ماہ رُوئے و مشکین مٹے  منع و منع ترا وہ موبد و دستور  من شہ بندہ از سلمانی  پیر پر سپید کیت این گفتند  گفت جہانے و ہدیش از مے تاب  ساتی آتش پرست آتش دست  چون کشیدم نہ عقل ماند و نہ دین  مست افتادم و دران مستی  این سخن مے شنیدم از اعضا  کہ یکے ہست و بیچ نیست جزا</p>
--	--

## بند دوم

<p>گرچہ تعیینم بربند بند از بند</p>	<p>از تو اے دوست نیک چو پند</p>
-------------------------------------	---------------------------------

الحق از زبان بود ما صد جان  
 اے پر سپند کم وہ از عشقم  
 پس آمان وہند خلق اے کاش  
 من رہ کوئے عافیت دلم  
 در کلیسا بہ دلبر تر سا  
 اے کہ دار وہ تار و تار تارت  
 لہ ہ وحدت نیافتن تانے  
 نام حق یگانہ چون شاید  
 لب شیرین کشود و با من گفت  
 کہ گراز ستر وحدت آگاہی  
 دستہ آئینہ شاہد اہلی  
 ستر نگر دو پریشم ار تورا  
 مادرین گفت گو کہ از یک شو

وز دہان تو نیم شکر خند  
 کہ نخواستہ شد اہل این منتر زند  
 کہ ز عشق تو مے دہند م سپند  
 چہ کہند کا وقتادہ ام کہبت  
 گفتم اے دل بدام تو در بند  
 ہر سیرتو کے من حسبہ اپونہ  
 تنگ تملیت بریکے تا چند  
 کہ آب و ابن و نوح قدس بہند  
 و ز شکر خندہ بخت اولب خند  
 تمہت کا شری بہا پسند  
 پردہ از روئے تابناک افگند  
 پریشان خوانی و حریر و پرند  
 شد ز تا قوس این آویزند

کہ یکے بہت و بیچ نیست جزا و  
 وحسہ لا الہ الا ہوا

جمعیت مردم را کہ ہر اے سیزدہ پر آمدہ بودند تا سائیکر دیم

خیلے از آشنایان و دوستان من آنجا ملاقات و با آقا کے  
 آفتاب احمد معرفی شدند۔ ہمارا اور صحیحہ را خوردیم و خواہیم  
 برویم بالا کے کوہ آنجا۔ مہمان تا چند قدم آمد تو سے سنگلاخ  
 گیر کر دین ہم از رفتن بالا کے کوہ صرف نظر کردہ بر کشتیم بہ منزل  
 ہوا کے سینر و ہم عید کہ معلوم است چہ اندازہ معتدل بار و  
 است صحرا تمام سینر و بواسطہ نہر آب کہ از وسطش سے گذشت  
 باغات و درخت ہم خیلے داشت و در چند جا کے آن ہم گزار  
 ساختہ بودند و گلہا تازہ باز شدہ بعضے ہنوز غنچہ بودند بلبلہا  
 پیچھے سے زوند و چند ہزار جمعیت دستہ بدستہ زیر درختا و  
 کنار نہر نشستہ مشغول کھیٹ بودند خیلے صفا داشت  
 اغلب دستہا و اوین سے را ہمراہ داشتند و بسیار کے  
 ہم اشعار را بہ آواز بلند سے خواندند من ہم بخواہش مہمانم  
 باقی ترجیع بند ہفتہ اصفہانی را آنجا خواندم بہر دو حال است داد

۱۰ کیفیت لذت۔

۱۱ صفا منظر خوب۔

# بند سوم

<p>         دوشش ز فتم بگوے باوہ فروش          صحف لغت دیدم و روشن          چاکران ایستاده صفت در صفت          پیر در صدر و میکشان گروش          سینہ بے کینہ و درون صافی          ہمہ را از عنایت ازلی          سخن آن باین ہنیا لک          گوش بر چنگ و چشم بر ساغر          با ادب پیش ز فتم گفتم          عاشقم در دست و حاجت مند          پیر خندان بہ طر با من گفت          تو کجا ما کجا کہ از شرمست          گفتش سوخت جاتم آب بے زہ       </p>	<p>         ز آتش عشق دل بچوش و خروش          سیر آن بزم سپر باوہ فروش          باوہ خواران نشسته دوش پر دوش          پارہ مست و پارہ مدہوش          دل پر از گفتگو و لب خاموش          چشم حق بین و گوش است نیوش          با سخ این بر آن کہ بادت نوش          از روی د کون در آغوش          کے تو را دل قرار گاہ سروش          در دمن بستگر و بد بیان کوش          کابے تو را پیر عتس حلقہ بگوش          دست بر زشتہ برقع پوش          و آتش من فرو نشان از چوش       </p>
--	--

دوش مے سو ختم از این آتش گفت خندان که بین پیاله کبیر جرعه در کشیدم و گشتم چون بهوش آمدم کے دیدم تا گلبان از صواب ملکوت	آه اگر مشتم بود چون دوش سدم گفت ان زیادہ منوشت فانح از پنج عقل و جزمت ہوش باقی را ہمہ خطوط و نقوش این حدیثم سر و ش گفت بگوش
کہ کیے ہست بیچ نیست جز او	وحسہ لا الہ الا ہو

## بند چہام

چشم دل باز کن کہ آن بینی گر بہ استلیم عشق رُو آری بر بزم اہل آن زمین براد آنچہ بینی راست ہمان خواہد بے سہ و پاکد اسے آنخارا ہم در ان پا پرستہ جمعے را ہم در ان سر پرستہ توے را	آنچہ نا دیدنی است آن بینی ہمہ آفاق گلستان بینی گردش دور آسمان بینی و آنچہ خواہد دست ہمان بینی سر پر ملک جہان گلان بینی پاسے برفرق فردان بینی بر سر از عرش سایبان بینی
--	---

برو و کون آستین فشان بینی آفتابیش در میان بینی کام مرم گرجوئے زیان بینی عشق را کیما بے جان بینی وسعت ملک لاکان بینی آنچه ناویدہ چشمے آن بینی از جهان و جہانسان بینی تا پے عین لہستین عیان بینی	گاہ و جسد و سلع ہر یک را دل حسرت ز تہ را کہ بشگانی ہر چہ داری اگر بہ عشق ہی جان گدازی اگر بہ آتش عشق از مضیق جہات در گدزی آنچہ نشنیدہ گوشے آن شنوی تا بجائے رساندت کہ یکے بایکے عشق در زازول جان
وحسدہ کا کہ الّا ہوا	کہ کیے ہست و ہیچ نیست جزا

## بند چہم

در تجلی است یا اولی الابصار روز بس روشن و تو در شب تار ہم عالم مشارق الانوار بہر این راہ روشن و ہموار	یار بے پردہ از دور و دیوار شمع جوی و آفتاب لبند کز ظلمات خور و رہت بینی گور و شش قاید و عصا طلبی
--	---

چشم بکشا به گلستان پین  
 کتاب بے رنگ صد هزاران رنگ  
 پا پر او طلب نیر و از عشق  
 شود آسان ز عشق کارے چند  
 یار گو با عند دو الاصال  
 صدر بہت لن ترانی ارگویند  
 با بجائے کسی کہے تر سرد  
 یار یابی بہ محفلے کا جن  
 این رہ این توشہ تو آن منزل  
 ورنہ مرد راہ چون و گران  
 با لقت ار باب معرفت کہ گئے  
 آرنے و جام و ساقی و مطرب  
 قصد ایشان نغمہ اسراریت  
 نئے بری گر بہ راز شان دانی  
 اگر کی بہت و ہیج نیست جز او

چساوہ آب صاف در گل و خار  
 لاله و گل نگر در این گلزار  
 بہ سب این راہ توشہ پر وار  
 کہ بود نزد عفتل بس و شواہ  
 یار چو با <sup>لغشے</sup> والا پکار  
 باز منی دار دیدہ پر و دیدار  
 پایے ادا نام و پایہ افکار  
 جب سیریل امین نزار و یار  
 مرد راہی اگر سیا و سیاہ  
 یار نے گوے و پشت سرمی خار  
 مست خاندن شان و گم ہنشیار  
 دوزخ و دیر و شاہد و گرفتار  
 کہ یہ ایما کنند گاہ اظہار  
 کہ ہمین است سیران اسرار  
 وحده لا الہ الا ہو



سہ ساعت بہ غزب بود آقائے آفتاب احمد و صمن  
 صحبت سے خواست پیر شاہ عبد العظیم از اینجا دور است  
 یا نزدیک اشتباہاً گفت "مشہد از این جا دور  
 است یا نزدیک"

گفتم "شما از زیارت مشہد برگشتہ اید مے و انید قریب  
 سی منزل دور است"

گفت "معانی مے خواہم من غلط کردم مے خواستم بگویم  
 شاہ عبد العظیم گفتم مشہد"

گفتم "شاہ عبد العظیم از این جا نیم میل دور است خدا  
 کند شما غلط بکنید اشتباہ جسندی کردید سہولان بود  
 برائے ہر کسے این طور سہو دست مے وہرے"

سز رازیر انداخت قدرے فکر کرد بعد سرش را بلند کرد و گفت  
 "وگئے معنی غلط کردم سہو کردم نیست؟"

گفتم "جملہ غلط کردم در فارسی معنی سہو کردم نے وہرے بلکہ در  
 اصطلاح معنی الحق ہستم مے وہرے اگر ہر کسے بخواہت بخش بر بہتہ"

مے گویند غلط کردی یعنی احمق ہستی۔ شما باید فرمودہ باشید  
 سو کہ روم یا اشتباہ کردم، گفت دو در فارسی ہند معنی  
 غلط کردم اشتباہ کردم مے باشد، من از شما خواہش دارم  
 بعد از این اشتباہات فارسی مرا بگوئید من ہم یادداشت میکنم  
 خیلے مفید است ممنون جناب عالی خواہم بود۔

گفتم ”بہ چشم با کمال اخلاص ہمیشہ اشتباہات فارسی شمارا عرض  
 مے کنم ان جملہ اول شما ہم درست نیست باید بفرمائید عذر مے خواہم  
 یا بچشید نہ معافی مے خواہم۔“

بعد ازان دیگر ہر وقت اشتباہ از مہاتم مے شنیدم با کمال  
 ادب حالیش مے کردم ممنون ہم مے شد۔  
 دو ساعت بفرود ماندہ از آنجا رفتیم زیارت شاہ عبدالعظیم  
 سپاہ رفتیم کہ در راہ خوب تماشای کنیم در صحن و حرم ہم  
 خیلے جمعیت بود۔ بعد از زیارت و نماز سپوارہ مراجعت  
 یہ شہر کردیم۔ در خانہ لباس عوض کردہ موافق وعدہ رفتیم  
 پارک آقائے امین الدولہ۔

# باب ہشتم

آقائے امین الدولہ جمعے از دوستانِ خودش را ہم وعدہ گرفته بود  
تا ساعت چهار شغول صحبت بودیم چند مرتبہ چائے و کبکبجین آوردند  
خوردیم از خوشگی در آیم یکے از مہمانان آن شب کز کار السلطنہ شب  
داشت با مہمان خیلے گرم گرفته بود و گفت "من چند سال قبل  
ہندوستان را سیاحت کردہ حیدرآباد دکن ہم رفتہ ام۔"

بعضے از نو ابہائے حیدرآباد را ہم اسمے برد و خیلے تعریف  
از ایشان مے کرد۔ از جملہ صحبتہائیش با آقائے ہندی این  
بود "یکے از چیز ہائے کہ من در مسلمانان ہند دیدم کہ در مسلمانان  
ممالک دیگر ندیدم اختلاف اقوام است

مسلمانہائے ہند بعضے از افراد خودشان خیلے  
شریف مے دانند و بر خے را رذیل۔ در ایران و ممالک دیگر  
اسلامیہ از حیثیت قومیت تمام مسلمانہا مساوی ہستند  
مستثنایا اگر بعضے کار بزرگ و دولتی و از مذاہب پول خیلے دارند دیگران

برائے و تباہی شان با ایشان احترام مے کنند اما انہارا از خود  
شان بالاتر مے دانند و ایشان ہم خودشان را قوم شریف تر  
مے نامند و دیگران را ذلیل مے پندارند۔ ہتس اور جہت  
اعتقاد مسلمانان ہند فکر مے کردم آخر تمیدم این اعتقاد را از  
تہ برب قدیم ہند گرفتند۔“

مہان ہندی گفت صحیح است کہ اسلام یکے است وے مسلمانان  
ہر ملک قدرے از عقائد قدیمہ خودشان را داخل اسلام کردہ اندازین  
جہت مسلمانان ہر ملک عفت اند و رسوماتے وازند کہ مسلمانان  
ملک دیگر نداشتند۔ مثلاً شاہ ایران برائے ہر کارے اگر چیزی ہم باشد  
ساعت مے بینید و ما ابدانے بینیم۔ شما در عروسی با نازہ و سح  
خودتان خرج مے کنید و خیلے سادہ عروسی مے کنید با چھویم  
اگر پول ہم نداشتہ باشیم قرض کردہ رسوماتے در عروسی بجا بیاوریم  
کہ ابد در اسلام لازم نیست۔ صد ہار سومات در ماہست کہ در شما  
نیست و در شما ہم عقائد بسیار است کہ در ماہست و لے عموماً رسوماتے ما  
پرخج است و عقائد شما نیست۔ اگر مسلمانانے مالک مختلفہ در علم ترقی

آیتند و با ہم دیگر مراد وہ پیدا کنند رسومات ہمہ اصلاح خواہد شد  
 بعد صحبت ادبیات فارسی در میان آمد آقاے امین الدولہ  
 شرح از تقریفمائے کہ مصنفین اروپا از ادبیات فارسی  
 مے کنند بیان کرد۔ خصوص از رباعیات عمر خیام و ترجمہ ہائے  
 دراستہ اروپا۔ رباعیات ذیل را با ترجمہ انگلیسی آنها خوانند  
 حاضرین ملاحظہ شدند۔

## رباعی

چون عمر بسر رسد چه بغداد و چه بلخ	پیمانہ چو پُر شود چه شیرین و چه تلخ
خوش باش کہ بعد از من تو ما رہے	از سَخ بغرہ آید از غرہ بہ سَخ

### ایضا

یک نان بہ دوروز گز شود حاصل مُرد	وز کوزہ شکستہ دے آبے مُرد
محموم کم از خودے چر اباید بود	یا خدمت چون خودے چر اباید کرد

### ایضا

از جا و شہ زمان زاینده مگر س	وز ہر چہ رسد جو نیست پایندہ مگر س
------------------------------	-----------------------------------

این یکم تقدیرا بہ عشرت گذران	از رفتہ میندیشش ز آیندہ مترس
ایضاً	
برخیز و مخور عنہم جہان گذران	بنشین و جہان بشاد کامی گذران
در طبع جہان اگر وفائے پوئے	نوبت بہ تو خود نیامدے از دگران
ایضاً	
یار ب بدلی اسیرین رحمت کن	بر خاطر عشم نذرین رحمت کن
بر پائے خرابات ز دامن نجبتاے	بر دست پیا لہ گیرین رحمت کن
ایضاً	
آقا دہ مرا ہائے وستی کارے	خلقم ز چہ بے کند ملامت بارے
لے کامش کہ ہر جرم سستی واوے	آمان ب جہان نریدے ہشیارے
<p>از این جمیل صحبتہائے میندہ نخلے داشتیم میزبان مایند است  کہ فریق ہندی ما از فرنگی مابی خوشش سے آید رہے سینر  یہا شام واو۔ کار دو و چنگال و قاشق گذاشتہ بودند۔ شام نور و کیم  فتوہ و قلبان ہم آور دند قدرے صحبت کردیم و گفتیم دو حالاً</p>	
لے قاشق چسپیرہ۔	

دیگر بایر زحمت را کم کرد“

میزبان گفت: «چه زحمتی به کمال راحت است»

ہمیں کہ خواستیم پر خیزیم نوکر صاحب خانہ آمد اسم شب را کہ  
آن شب «حیدر آباد» بود بر من گفت: در راه از ہر قرآن اول خانہ  
کہ رودے شدیم جب سلوے گرفتند۔ اسم شب سے گفتیم و میرفتیم۔  
بجائے رسیدیم رخت خواب انداختند خوابیدیم صبح بڑے نماز  
برخواستیم۔ آن روز در اندرون کارداشتیم۔ دیر بیرون آدم۔  
یک مطلب خوش مزہ واقع شدہ بود۔

ہمیں کہ آدم بیرونی دیدم مردے ایستادہ است شخ حجامت و  
سجہ در دست دارد۔ مہمان بہ نوکرے گوید: «من حجام خواہم حجامت  
کنم خون نے خواہم بگیرم این شخص را چرا آوردی» بہ

نوکرے گوید: «آقا! حجام ہیں است میں شخص حجامت میکند»

من بفرست در یافتیم کہ مقصود مہمان دلاک بودہ است  
برایش حجام آوردہ اند۔ یہ آدم گفتیم: «پسرو! برو دلاک را بہار!»

سجہ استرہ۔

رفع اشتباہ شد و مہمان بندہ فوراً لفظ حجام را در کتاب  
 بعلی نوشت۔ و لاک آمد زلف مہمان را با ماشین و لاک کے زو  
 و ریشش را ہم اصلاح کرو۔ بعد سفارش کرو کہ گرم بکند برے  
 تن شستن گفتم: آقا! این چند روزہ کہ در حجامت  
 شستہ آید۔ اگر میل دارید امروز برویم حمام۔ حالاً در طهران  
 چندین حمام شیردار داریم راضی شد۔ یہ نوکر گفتم اسباب حمام  
 را ببرد حمام خیابان امین حضور ما ہم رفتیم آنجا اول زیر شیر آب  
 نیم گرم ایستادہ آب روے خودمان ریختیم آمدیم روے نشکھا  
 نشستیم آب گیر طاس آب را جلو ما گذاشت و لاک آمد کیسہ  
 کشید و صابون زد۔ مشت و مال ہم کرد و دوا برداشتیم زیر شیر آب  
 خودمان را شستیم۔ لنگ و قطیفہ آوردند گرفتیم و آمدیم  
 سر بنیہ نشستیم جامہ دار آمد مشت و مال کرد بعد لباس پوشیدیم  
 و فتوہ جی چاکے آورد خوردیم قلیان آورد کشیدیم بہ آدم گفتم

۱۵ شیر آب را در اردو "نل کی ٹوٹی" گویند۔



پول حامی دولاک وغیرہ راہدہ خودمان رفیقہ خانہ وقت نماز  
 بود عندا خوردیم من رفیقہ اندرون و مہمان ہم در از کشید  
 چہا رہ بہ عزوب نیکی از او مہما کے بندہ آمدوم در اندرون  
 گشت چند نفر مہمان آمدند فوراً لباس پوشیدہ بیرون آمد جمعے  
 از دوستان کہ سابقاً بہ باز دید عید بندہ آمدند و وعدہ کردہ نمودند  
 با آقا کے آفتاب احمد طاقات بکنتہ تشریف آورند  
 و دو نفر از مہمان اسے شب دعوت آقا کے امین الدولہ ہم  
 بودند مشغول صحبت شدیم گفتگو کے کیفیت سلطنت حیدرآباد  
 و کن در میان کیے از مہمانہا کہ حاجی حمیب اللہ خان نام  
 داشت از آقا کے آفتاب احمد پرسید سلطنت و کن جمہوری

سلطنت جمہوری مثل سلطنت فرانسہ و امریکا کہ پادشاہ نوازند و ہر چند سال یکہ نفر رئیس  
 انتخاب میکنند سلطنت مشروطہ مثل سلطنت انگلستان کہ پادشاہ دانند و کے مجلس شوریے ہم دانند  
 سلطنت معتقدہ آن است کہ پادشاہ بے مجلس شوریے سلطنت کے کند و کے تابع تو زمین ملک  
 است مثل سلطنت حیدرآباد و کن سلطنت مستبدہ آن است کہ در ملک مجلس شوریے و قوانین  
 نباشد و شخص پادشاہ بے مجلس شوریے ہر طور کے خواہر سلطنت بکند۔

یا مشروطہ و یا مطلقہ و یا مستبدہ؟“

اوجواب دادوردکن اقوام مختلفہ ہستند و مناسب ترین سلطنت  
برائے ان مختلفہ است لہذا از زمان مرحوم سرسالا جناب  
اول مجتہد اعظم ہند سلطنت دکن مقننہ شدہ است  
و برائے ہر شعبہ از کارہائے سلطنتی یک اوادہ قائم کردند و ہر  
ہر چندین اوادہ یک وزارت ترتیب دادند و یک مجلس  
رئیس الوزرا ہم ہست شخص پادشا در پیش تمام ادارات  
سلطنت است و حق دار و احکام وزارت خارجہ بارزویا قبول  
کند۔ فعلاً ورحیمہ رآبا وچہار وزیر داریم۔

(۱) وزیر مالیہ۔ (۲) وزیر عدلیہ و فوایدی مہ۔

(۳) وزیر جنگ۔ (۴) وزیر تعمیرات و نظمیہ۔

وزرا احکام راجعہ ہ ادارات خودشان برابر سے امضا فرماتے  
رئیس الوزرا سے فرستند و بعد از امضا او سے فرستند خدمت  
اعلیٰ حضرت ہمیں نظام الملک آصف جاہ۔

۱۰ نظمیہ ادارہ کو توالی۔

از این قبیل مذاکرات نیلے واقع شد و دو نیم بجو بہ مغرب مہماننا  
 مے خواستند پروند یعنی ہمارے پر خے پر اسے شام ہارا  
 وندہ گرفتند مہن بنو ہمہ را قبول کینم و خجالت کشیدیم ہمہ را راز  
 کینم لہذا ہمہ گفتیم چون در شرف حرکت ہستیم نے دائم چہ وقت  
 مے تو انیم خدمت شمارسیم بہر شب و روزے کہ ممکن است روز  
 قبل از آن عرضہ عرض مے کنم اطلاع مے دہم  
 مہمان رفتند و ما ہم مشغول روزنامہ خواندن شدیم و یک ساعت  
 بغروب برائے گردش رفتیم بیرون و بعد از مغرب برگشتیم  
 و راہ صحبت شعراے متاخرین ایران و میان آمد و یک  
 اطلاع مے از مہمان حاصل کروم آن این است کہ گفتیم  
 و شعراے متقدمین اشعار شکل پر مضمون مے گفتند و مے  
 این رسم بود طریقہ رُودکی و سعدی را کہ اشعار صاف شیرین  
 گفتن بود ترک کردہ اشعار شکل مضمون دار مے گفتند و مے  
 متاخرین ہمان طریقہ متقدمین را بجدید کردند

ہمان گفت "ہمان شعراے متوسطین در زمانِ سلاطین گویا نہ بہند  
رفتند و طریقہ شاعری خودشان را در ان جا ترویج کردند تا کنون  
ہمان طریقہ در شعراے ہند جاری است در فارسی وارد ہوا  
ظریف شعراے گویند"

از جملہ اشعارے کہ در راہ وقت گردش خواندیم اشعار ذیل است  
کہ ہاتھ اصفہانی در باب بلندی ہمت فرمودہ است۔

خازیدرودن پشگان خارہ بشکستن پست  
سنگ خائیدن پندان کوہ پشیدن پہ چنگ  
لعب باو بنال عفترب بوسہ بردندان مار  
پنجہ باچگال نعبان نعوص در کام تنگ  
از سرستان شیر شرزہ دوشیدن طیب  
وز بن دندان مار گزہ نوشیدن شترنگ  
تیرہ نعولے روز پرگردن کشیدن خیزند  
پیرا لے دینل شب برگفتن تنگ تنگ  
طعمہ پرگردن خشم از کام شیر گرسند

صید بگرفتق به حیر از برن غضبان پلنگ  
 تشنه کام و پا برهنه در تموز و سنگلاخ  
 زہ بریدن بے عصافر سنگها با پای سنگ  
 نقشها بستن شگفت از کلک شور آب تند  
 ثقیبها کردن پدید از خار تریز خارہ سنگ  
 صدرہ آسان تر بود بر من کہ در بزم لایم  
 بادہ نوشتم سُرخ سُرخ و جامہ نوشتم رنگ رنگ  
 چسب گداز ہستی من گر بر آرد گو بر آر  
 دور باد و دور از دامن نامم گرد و تنگ

## باب دہم

بعد از مراجعت از گردش نماز خواندیم رفتیم و اطفال  
 تحریر دیدیم چند کاغذ برائے من آید ہمہ را خواندم جو  
 نوشتیم از آن جملہ کیے از صفہاں از آقا شیخ عبد اللہ  
 این طوز کو شستہ بود معدوم میدار و دیتے است

و عہد کے است بسیار بعید کہ از آن دوست سید یہ تعلیقہ فرسید  
 و باعث انتظار و نگرانی گردید ہزار حیف۔ در این عید نوروز و  
 ماہ سعید۔ از آن یار محبوب نامہ برید۔ و در شمار قضا طولانیت  
 اسے یار سعید۔ و لم شکستہ و جائزہ صبر ہم ورید۔

تا کہ آخر روز واق تو بلزیم چوبید زوے بٹا بہ اول شدگان چون خوشید  
 مرقوم مشرما یید کہ گئے عازم اصغمان کے شہر یہ۔  
 آیام اجبال مزید۔ (عبداللہ)

من ہم جو ابش را این طور نوشتم  
 معروض کے وارد زقیمہ محبت نمود شرافت آنمو پیدہ  
 را فور و دل را سرور بخشودم حسب ابا و پرکانت کہ زما یاد  
 نمود۔ در این آیام عید سعود بندہ مشغول پذیرائی مہمانی محمود  
 و دوستی و دو دو پووم و مجال عرفیہ بگاری کہ سرور کے نمود و شرف  
 ارادت بہ آن و جو و ذمی چو وہمان است کہ کہ بود۔

تو مرا چچو یازتی و منم چون محمود بندہ انشاء اللہ تعالیٰ  
 بزودی زود و سرور بہ استمان آن محبوب مطلوبہ خواہد نمود

دیباچہ اور سرورم خواہد افزود۔ زیادہ طے عالی ممد و باد۔

(عباس)

بعد از نوشتن جواب مراسلات خدمت مہمان عزیز رسیدیم دیدیم  
دارد مراسلات پنجابی را مطالعه میکند تا رسیدیم۔ دو فرمود اگر مجال داری  
یک دو مراسلہ را تصحیح بکنیم،

گفتم دو چہ ضرر دارد، یکے از مراسلات را این طور  
خواند۔ مکرری۔ سلام علیکم۔ مزاج شریعت۔

عنایت نامہ جناب وصل شد لافانہ یکے از دوستان من  
رسید کہ متعلق شما چیز کے نوشتہ است آن را ہم تلفون نمودم  
از چند روز بسیار مشغول خط و کتابت بودم فرصت نہ شد بخدمت

شما خط بفرستم۔ آن عریضہ کہ برائے ملازمت سرکار  
نوشتہ پیش فقیر فرستادید دستخط نہ داشت یکے دیگر باد دستخط  
بفرستید خواہم رسانند فقط خاکسار عطا حسین عمفی عنہ

مراسلہ مذکورہ را بندہ این طور تصحیح نمودم  
فدایت شوم۔ یا عرض کے شود۔ امیدوارم مزاج مبارک

ملا لے نباشد۔ تعلیقہ جناب عالی زیارت شدہ پاکت یکے از  
 دوستانِ مخلص رسید و چیزے راجع بجناب عالی در آن بود  
 در جوت فرستادم۔ چند روز بود مشغول مراسلات بودم  
 فرصت نشد عرض کنم خدمت جناب عالی بفرستم آن  
 عرضیںہ را کہ برائے ملازمت و دولتی نوشتہ پیش مخلص فرستادہ  
 بودید امضا و نداشت یکے دیگر با امضا بفرستید خواہم رساندہ  
 از یادہ عرضہ نیست۔

اخلاص کیش عطا حسین  
 آقا کے آفتاب احمد گفت دو گروہ دستخط برائے امضا نوشتم  
 صحیح نیست؟، گفتم دو غیر۔ اچھے را کہ سلاطین یا حکام بزرگ  
 بدست خودشان بنویسند ان را دستخط میگویند و در فارسی بمعنی  
 امضا نیامده است۔

کتاب بنگلی را بیرون آورد و الفاظ تصحیح شدہ را نوشتہ کاغذ  
 دیگر خواند کہ شخصے بفرزندش نوشتہ بود این طور۔  
 برخوردار فلان۔ مدتها است کتابت فرستادی من  
 از شما خیلے غصتہ شدہ ام البتہ جلدی خط بفرست و این



را هم بنویس که فصل امسال جاگیرنا چه طورست - در اخبار  
 نوشته بود امسال آبخا برسات خیلی کم آمده است و نیز  
 نوشته بود در جاگیرنا یک شیر آمد و دوسه اشخاص را کشت  
 و کلمه یک فقیر را زخمی کرد از این وجهه خیلی تشویش دارم - ویر  
 بخد مت نواب صاحب رفته تدر و ادم قبول شد از  
 گوا اینت بلده بنویس فقط

قبل از تصحیح پرسیدم جاگیرچه چیز است و از میانانش معلوم  
 شد قبول است برسات را که خود فهمیدم باران است اگر چه  
 خیال می کردم شیر هندی همان شیر ایران است و  
 احتیاطاً پرسیدم از نشانهای که او معلوم شد شیر را میگویند و شیر را  
 بی نامند از کلمه پرسیدم اشاره بر رخسارشش کرو - گفتیم

از عبارت نواب صاحب معلوم می شود در هندی نواب  
 شخص مشخص مالدار را می گویند پس نذر دادن به او چه  
 معنی دارد ویرا نذر عسدر شخص است با خدا چیرے بفقیر  
 یا عابله و یا مقبره بدهد، گفت دو در هندی هم است که اگر کسی

پیش بزرگی سے زود پیشکش ہے اور مے دہان را نذر مے گویند،  
 پس مراسلہ مذکورہ را این طور تصحیح کردم۔  
 نور چشم فلان۔ مدتها است مکتوب نہ فرستادی دین از  
 شما خیلے متعیرم البتہ بزودی مراسلہ بفرست و این  
 را ہم بنویس کہ زراعت امسال تیرل ماچہ طور است۔  
 و روزنامه نوشته بود امسال آنجا باران خیلے کم آمدہ است  
 و تیر نوشته بود در تیرل ماچہ ہر آمد دوسہ نفر را کشت و  
 صورت یک نفر از تہمی کرد از این جہت خیلے تشویش دارم  
 و پروز خدمت آقاے نواب رفتہ پیشکشے و ادم قبول شدہ۔  
 از حوادث شہر بنویس۔ زیادہ مطلبے نیست۔  
 و قتیکہ کلمات تصحیح شدہ را در کتاب یادداشت خود  
 مے نوشتہ گفت چرا اشخاص را تبدیل بہ نفر کردید مگر نفر  
 بمعنی پست نیست۔ ہ۔  
 گفتم «در فارسی نفر بمعنی شخص است و فصیح است»  
 از جملہ چیز ہائے کہ از کلمہ مہام تم فہمید رم این بود کہ ہمیشہ جمع را

جائے واحد استعمال میگردنملائے خواست بگوید وہ کتاب  
 مے گفت وہ کتابها و یا مے خواست بگوید چهار درخت میگفت  
 چهار درختها و هکذا۔ من فهمیدم کہ در فارسی ہند معدود راجع  
 استعمال مے کنند برعکس فارسی ایران کہ ہر وقت باعد و معدود  
 مے آید آن را واحد استعمال مے کنند۔ ساعت چهار شب شد  
 شام آوردند خوردیم قہوہ و غلیان ہم آوردند قدرے دیگر صحبت  
 کرویم و من خدا حافظے کردہ زنتم اندرون۔

## باب یازدہم

فردا صبح زود آمدم بیرون دیدم مہمان دیوان حافظ در دست  
 دار و عنبر لیل زیل را مے خواند۔

این چہ شور است کہ در دُورِ قمر مے بینم  
 ہمہ آفتاق پراز فتنہ و شتر مے بینم  
 ہر کسے روزِ تہی مے طلبد از آیام  
 علت آن است کہ ہر روز بہتر مے بینم

ابلهان را ہمہ شربت زگلاب و قند است  
 قوتِ دانا ہمہ از خونِ جگر مے بنیم  
 اسپ تازی شدہ مجروح بزیر پلان  
 طوقِ تیزین ہمہ در گردنِ خر مے بنیم  
 دختران را ہمہ جنگ است و جدل با مادر  
 پسران را ہمہ پستہ خواہ پدر مے بنیم  
 عیسیٰ رحمتی نہ برادر بہ برادر دارد  
 بی بیچ شفقت نہ پدر را بہ پسر مے بنیم  
 پندِ حافظ بشنو خواجہ پروینکی کن  
 دان کہ این پند بہ از دُر و گہر مے بنیم

من ہم رفتم نشستم و مشغول تصحیح مراسلاتِ کتاب پنجابی  
 شدیم۔ غلیان خواستم پیش خدمت آورد تو دیدم چشمہ ایش پڑا  
 تھندہ است ہر چہ بیخواد خود داری کندنی تو اند فوراً قلیان داد  
 و عوصق اینکہ بردو پائین اطاق بایستہ تدرت بیرون و لہجی خندید

لہجی آوازِ خندہ۔

صدائے خندہ اش آمد تو۔ صدائش کردم آمد تو گفتیم  
 ”در راست بگو چرا مے خندی بہ و ایا کنگ مے خوری“

گفت ”آقا! امام صاحب را صد ابرینید پرسید  
 تفصیل را عرض مے کند“

آقائے آفتاب احمد حرف مرا با پیش خدمت شنید  
 امام صاحب را صد از آمد۔

آفتاب احمد ”پسرہ چہ خیر است بہ چرا آدب مے خندند“  
 امام صاحب ”آقا با سبزی فروشش دعوی مان شد“

آقائے آفتاب احمد۔ دخوا کردن کہ خستہ ندارد،  
 پیش خدمت گفت ”آقا! امام صاحب خیلے میل پفضل

وارو صبح از ما پرسید پفضل فرنگی در بازار بہت بہ“  
 گفتیم ”پفضل فرنگی ترمز کہ تیرت مے سبب بہت برائے اینکہ

مردم مے خرید ترستی مے اندازند سبزی فروشہا مے آورند“

۱۰۶ کنگ ضرب۔

۱۰۷ ترستی را در بہند آچار گویند۔

پرسید "سیرے چند است"۔  
 گفتیم "یک سیرے قیمتے نذر دودہ سیرش سے شاہی است گویا  
 او سیر حیدر آباد نمید کہ پیش از دہ سیرے است و ماہم  
 نہ نمیدیم کہ مے خواہد برد و بجز دو الّا خودمان برایش مے خریدیم  
 حالا تا ظنر میگوید سبزی فروشش مے خواست امام  
 صاحب رابز نذر تا ظنر نگذاشت امام صاحب سبزی فروش  
 گفته بود بے ایمان حرام زاده"  
 گفتیم "چسرا بخش داد"

پیش خدمت گفت "وہ سبزی فروش گفته بود این یک  
 شاہی را بگیر سے سیر و کسرے قلع سبزی بہ سبزی فروش ہم  
 چسما سیر ایران کشید و داد امام صاحب گمان کرد سبزی فروش  
 کم داد یہ او گفت بے ایمان ہستی خیلے کم دادی او ہم  
 خیلے بد بخش آمد یک بخش بر امام صاحب داد اوقات او

تلخ شد بہ سبزی فروش گفت حرام زادہ و اگر ناظر ز سیدہ بود  
امام صاحب خیلے کتک مے خورد۔

یہ پیش خدمت گفتہ ”سپرہ الدنگ خرمین بہ شما آد مہما  
مگفتہ؟ نگذارید بہ امام صاحب بد بگذرد ہر چہ مے خواہد برایش  
بیرید چہ افاضل برایش کم مے بروید؟“

گفت ”آقا! اسپر مبارک شما تقصیر نداریم ہر روز بہ او میگوئیم  
ہر چہ مے خواہی بگو خجالت نکش ہر روز برایش باعث افاضل  
کو بیدہ مے برویم خودش خجالت کشیدہ باگفت فلفل زنگی  
مے خواہم تقصیر ما چہ چیز است؟“

گفتہ ”این دفعہ بخشش اگر یک دفعہ دیگر سپہ خوریت  
دیدم ندیدم۔“

بعد از آن از آقائے آفتاب احمد پرسیدم ”بے ایمان

۱۰ الدنگ طویل اقامہ۔

۱۱ دیدم ندیدم (مطالع (مجادرہ) است یعنی اگر دیدم سزاے سخت مے دہم۔

در فارسی ہند چہ معنی داروہ

گفت ”بمعنی خاین استعمال مے شود و ایماندا شخص امین  
را مے گویند“

گفتم ”در فارسی ایمان یعنی دین است و بے ایمان  
بمعنی بے دین۔ بدترین فحش بہ ایرانیان بے دین یا بے ایمان  
گفتن است از ہمین جہت بود کہ اوقات سبزی فروش  
خیلے تلخ شد اگر امام صاحب بہ او مے گفت کم دادی یا  
خیانت کردی این قدر متعجب مے شد۔“

بعد پرسیدم ”حرام زادہ در ہند در چہ موقعے استعمال مے شود۔“  
گفت ”حرام زادہ معنی بسیار بد مے تدارد۔ عموماً اریا ہب  
بہ نوکر بہ این لفظ فحش مے دہند۔ عوام ہم ہم بسید گیر بہ این  
فحش مے دہند۔“

گفتم ”در ایران مے شود بہ کسے حرام زادہ گفت از جملہ  
فحشہائے خیلے بہ ایران این لفظ است۔ اگر شخص غیوری

لے ارباب مولے و مالک۔



این لفظ را بشنود ممکن است گویندہ را بکشد و یا جانِ  
خودش را تلف کند»

بعد یہ امام صاحب گفت: «فرزند! ہر وقت برائے خرید  
مے روی کیے از آدمہارا ہمراہ ببرو اگر اتفاقاً کسی بہ تو پید  
گوید یا بہ آدمہاے من خبر پیدہ پدیشش را در سے آوردند  
بہ او پہنچو بشود کہ خداے نخواستہ کتک بز مند»

بعد بہ علی رضایگ پیش خدمت گفت: «برو بہ سبزی فروش  
گو خوب حق تک وہ سالہ مارا بچا آوردی مے خواستی مہمان  
مرا کتک بزنی۔ تقصیر ما است کہ وہ سال است از دکان تو  
سبزی مے خریم۔ گیرم امام صاحب مہمان من نبود غریب کہ بود  
مہمان ایران کہ بود این طور مہمان نوازی مے کنند! صریحاً  
بہ او بگو اگر دیگر از این فضولیسا کردی پدرت رامی سوزانم

۱۔ پدرت رامی آورد اصطلاح است یعنی سزاے سخت  
مے دهند۔  
۲۔ فضولی کار بہرہ دہ۔  
۳۔ پدرت رامی سوزانم اصطلاح است یعنی سزاے سخت مے دہم۔

بلو اگر دیگر چینین اتفاقے افتا دوازا آدمہاے ما کسے ہتو فحش  
 بہرہہ اورا بیار پیش من اگر باید تینبہیش کرد خودم مے کتم۔  
 امام صاحب بیچارہ زبان مے دانست حرفے ازو ہنشن  
 در آمد۔ دیگر کتک زدن یعنی چہ اگر بنا باشد ہر سزی فروش  
 و بقال و شقال کتک بزند پس نظیہ چہ کارہ است بتدہ  
 چہ کارہ ام ناظر را صد اکن۔

پیش خدمت ناظر را صد اکر آید۔ گفتم در ناظر! آفرین  
 بارک اللہ امروز خدمت کردی مستحق خلعت ہستی۔ بچھا گوید  
 از اندرون یک سرداری بیاورند۔

یک سرداری از اندرون آوردند گفتم انداختند رو دوش  
 ناظر و گفتم دو ناظر! امروز رومے مرا پیش مہمان سفید کردی  
 خلعت وادم۔ اگر خداے نخواستہ تو انجا بودی و امام صاحب  
 کتک مے خورد زیر چوب بست مے کردم بروید پے کار تان۔

۱۔ شقال تابع مہل بقال۔

۲۔ سرداری را در ہند آؤر کوٹ گویند۔

۳۔ لو کون نرم کردن۔

ہمہ رفتند و مہمان الفاظِ حرام زاد و بے ایمان را نوشت  
 و دوسہ تا کاغذ ہم نصیح کر دیم و بعد مہمان گفت: "ہنہا  
 وقتیکہ شما تشریف مے برید اندرون من تا دو ساعت دیگر می نشینم  
 و در کتاب سیاحت نامہ ایران خودم واقعات مہمہ ہر روز را  
 مے نویسیم ہنوز خیلے چیز ہا در ایران است کہ ندیم اگر میل  
 و ارید ام وزیر دیم وزارت خانہ ہا را سیاحت مکنیم۔"

گفتم: "بسیار خوب و لے خوب است اول اجالی از وضع  
 سلطنت ایران بر اے جناب عالی عرض مکنم تا قبل از  
 دیدن وزارت خانہا از حالت آنہا مطلع بشوید۔"

گفت: "من تا بیخ ایران را خواندہ ام و در این سفر ہم اجالی  
 از حالت آن بدست آورده ام و لے یقین دایم از بیانات  
 جناب عالی ہم فوائد کلیہ خواہم برد۔"

در اثنا لے گفتگو کے ما چند نفر از دوستانے کہ روز  
 سینزدہ بدر سر حشمہ علی و شاہ عبد العظیم ملاقات شدند  
 بر اے دیدن دوست ہندی من آمدند و مشغول گفتگو کے باو

شہزادے کے از ایشان کہ حاجی شیخ احمد نام داشت  
 رگفت "من در سفر ملکہ از راہ مصر بہ بمبئی رفتہ از آنجا  
 با ماشین تالاہور رفتم۔ بسیارے از علما و بزرگان ہند  
 را دیدم۔ ہمہ فارسی مے دانند و لے تلفظ ایشان  
 قدرے تحسن است مثلاً کاف را مثل ماشدین  
 تلفظ مے کنند قدرے شبیہ بگاف ادا مے سازند  
 و مد (accent) را کہ ما بہ جزیرہ (syllable) اول کلمہ  
 مے وہیم در ہند ہمیشہ بہ جزہ آخر مے وہند مثلاً  
 در لفظ۔ رفتم ما در اہر ف و ایشان بہ تم مے وہند و  
 اگر کلمہ یک جزہ دارد ما در اہر حرف اول مے وہم ایشان  
 بہ حرف آخر مثلاً در لفظ۔ وقت ما در اہر واو و ایشان  
 بہ تار مے وہند و دیگر این کہ ما نون آخر کلمہ را ظاہر  
 مے کنیم و ہندیان اغلب نونہا مے آخر را غنہ مے کنند مثلاً  
 ما مے گوئیم جان و ایشان مے گویند جاہمچنین لفظ خان  
 را خا مے گویند مے و اہم سبب فرق میان فارسی ما

و شما چیت،

آقائے آفتاب احمد گفت: «ہندریان ہنوز ملتفتِ فرق  
میانِ تلفظِ فارسی ایران و ہند نشدند۔ و لے تازگی یک  
مدرسِ ایرانی حیدرآباد ما فارسی را با اردو مستابلہ کردہ  
قواعدے برائے تلفظِ فارسی جدید ایران پیدا نمودہ  
خدمتِ بزرگے بہ تلامذہ فارسی ہند کردہ است۔ من قبل  
از سفرِ ایران آن قواعد را حفظ کردہ بودم۔ یکے ہمان تلفظ  
کاف است کہ فرمودید۔»

دوم۔ مسئلہ نون آخر کلمہ است کہ بیان کر دید۔  
سوم۔ در زبانِ اردو فتحِ نیت۔ عوضِ فتحِ اعرابے تلفظ میکنند  
کہ نہ فتحہ است نہ فتحہ و نہ کسرہ مثلاً اگر تلفظِ اردو کے لفظ  
من۔ را در حروفِ انگریسی بنویسیم (mun) مے شود و تلفظ  
فارسیش (man) مے گردد۔ تلفظِ اردو کے کلم (kum)  
و تلفظِ فارسیش (kam) مے شود۔ تلفظِ اردو کے کلم  
(raftam) و تلفظِ فارسی آن (raftam) است و حکماً

تمام حروف نے کہ فحیحہ دارند۔

چہارم۔ واو ویا کہ در فارسی ایران معروف خواندہ می شود  
 در فارسی ہند اغلب مجہول تلفظ می گردند۔ مثلاً تلفظ  
 ایران دیر (deer) است و در فارسی ہند (der) و تلفظ  
 زور (zoor) و در فارسی ہند (zor) است اگرچہ  
 شعرای ایران بعضی از واو ویا در مجہول می دانند و یا  
 آنها واو ویا معروف را قافیہ می بندند و کہ در تکلم ایران  
 واو ویا عموماً معروف اند۔

پنجم۔ در ہند الف را مثل فحیحہ مدواً تلفظ می کنند  
 نتیجہ این می شود کہ در تلفظ الف دہن نیلے باز می شود  
 و در تلفظ ایران دہن کم باز می شود۔ مثلاً اگر ایران لفظ جان  
 را در حروف انگلیسی بی اوریم (jion) می شود و در  
 تلفظ ہند (jan) می گرد۔

ششم۔ ہر گز کہ در فارسی ساکن الوسط است و اردو  
 متحرک الوسط می شود مثل۔ وقت کہ تلفظ فارسیش (vikt)

و تلفظ هندیش (wuckut) می شود. و بالعکس هر کلمه که در فارسی متحرک الوسط است و در هندی ساکن الوسط میشود مثل لفظ - تلفت - که تلفظ ایرانی آن (talaf) و تلفظ هندیش (taif) است و مثل لفظ وسط که در ایران (vasat) و در هندی (wast) است -

هفتم - در تلفظ فارسی واو - مثل حرف (v) انگلیسی از دندانهای بالا و لب زیرین ادا می شود و در هندی مثل حرف (w) انگلیس از دو لب ادا می شود -

هشتم - در فارسی ایران بای که جز کلمه نیست مکسور است و در فارسی هند مفتوح مثلاً لفظ - بجا - را ایرانیان (beja) و هندیان (baja) گویند - بچشم - را در ایران (bechashm) و در هندی (bachashm) گویند - اگر بعد با ضممه باشد و در ایران آن را مضموم هم خوانند تلفظ - بگو (bogoo) و تلفظ - بخور (bokhor) است و لے و ریت عموماً بار بار مفتوح خوانند -

نہم۔ ہر کلمہ کہ آخرش با محقق وار و اہل زبان ما قبل  
 آخرش را مکسور خوانند و در ہند مفتوح مستلاً گفته  
 در ایران (gofta) و در ہند (gofte) خوانند میشود  
 و رفته۔ در ایران (rafta) و در ہند (rafte)  
 تلفظ مے گردو۔

وہم۔ ہمان مسئلہ مد است کہ فرمودید  
 مہاتمان تا قریب یک ساعت و نیم صحبت داشتند و گفتند  
 بدو دیگر باید در دوسرا کم کروں بندہ گفتم خدمت شما باعث شرت  
 است بیچ و در دوسر نیست، بعضی از ایشان مارا برابرے  
 شام و نهار وعده گرفتند و لے عذرا آوردیم کہ زمان حرکت  
 نزدیک است و کار ہم زیاد است و لے بازوید خواہیم کرد۔  
 گفتند آقا داشارہ یہ آفتاب احمد راہ نگاہ بدارید نگذارید  
 بہ این زدوی تشریف بیرند، گفتم و اگر خودم سفری  
 نمودم ہر طور بود آقا را نگاہ مے داشتم لے گذاشتم ہاين زدوی  
 پروند۔ حال ہم کسے نمی دانند مقدر حصیت۔ شاید مانندی شدیم



آن وقت آقا مجال خواهند داشت که طهران را درست  
سیاحت بکنند، مهمانها تشریف ببردند نیم ساعت دیگر  
صحبت کردیم و نهار خوردیم من رفتم اندرون مهمان  
هم استراحت کردند-

## باب دوازدهم

بعد از ظهر آن روز در اندرون کار پیدا کردم ممکن نبود  
بیرون بیایم برای مهمان عذر خواهی پیغام فرستادم  
و گفتم اگر میل دارند بایک از آدمها سوار شده بعضی از  
یاقات شهر را سیاحت کنند ساعت سه بغروب چاک خوردیم  
و سوار شدند بعد از مغرب برگشتند من هم عصری پیاده تا  
خیابان الماسیه رفتم و برگشتم یک ساعت از شب رفت  
هم رسیدیم دیدم وارد دیوان حکیم ستانی را مطالعه میکند اشعار  
ذیل را که در باب تجرید است بر آن بنده خواند-

بسکه شنیدی صفت روم و چین | خیزد بیا ملک ستانی به بین

<p>             ماهمه جان یابی بے کمر و کین              دست نه دملک بزیر نگین              خزیه و اسب فلکی زیر زمین              جسته ز ترتیب شهور و نشین              آفاق از جذب حبس المین              تا به نمان خایه عین العین              در صدف گوهر و وحش و فین              در متن نکتہ نظم شش برین              در هوشش چهره کشایان چین              داده به مریم زره آستین              آنچه کند ملک و مکان و کین              گاه عدد گوید هست او چین              چون گل و چون سوسن چون باسین              چشم پر ابروش ندید است چین           </p>	<p>             ماهمه دل بینی بے حرص و بخل              پای نه و حسیح زیر قدم              زرنه و کان ملکی زیر دست              رسته ز ترکیب بان مکان              بوده چو پوست بچه در فتنه باز              زیر قدم کرده ز اقلیم شک              کرده قناعت هم گنج سپهر              کرده براعت همه ترکیب عقل              با نقش سحر نمایان هستند              روح این داده بدستش از انکه              حکمت و خورسندی دیش نیست              گاه ولی گوید هست او چنان              او ز همه فارغ و آزاد و خوش              خشم بر اعداش نبود است بیخ           </p>
--	--

بعد فرمودند انشاء الله فردا صبح به سیاحت و زارتخانه

مے رویم مشب از وضع سلطنتِ حالیہ ایران صحبت برداریم۔  
 گفتیم دو سلطنتِ قاچار یہ در ایران این طور بود کہ امور سبب  
 ادارہ قانون مکتوبی نہ داشت و تکلیف ہیچ کارکن دولتی معین  
 بنو و ہیئت حکومت دولت عمارت بود از شاہ و صدر اعظم و  
 حکام ولایات و صاحب منصبان نظام و پسر رئیس یک  
 ادارہ یا حاکم جائے مے شد عقلش قانون ملکی بود ہر کار  
 کہ رضا کے پادشاہ در آن بود مردم ہم زیر بار مے رفتند میکرد  
 وہمین کہ آن رئیس معزول مے شد و رئیس دیگر منصوب تیب  
 او ہم ہم مے خورد۔ از این جہت کار یک ادارہ یا حکومت  
 و ایم در تغیر و تبدیل بود۔ مکرر دیدہ شد در یک سال  
 در شہر کے عدل انوشیروانی جاری بودہ است و در سال  
 دیگر ظلم حجاجی۔ اگر حاکم عادل بود عدل جاری مے شد و الا

لے رئیس ادارہ بزرگ ادارہ است۔ این لفظ در ہند یعنی پادشاہ غیر مستقل  
 مستقل است و ہر سلطان غیر مستقل منہر رئیس خوانند۔

ظلم شلحے گشت سلاطین مانضاج حکیم سیاسی ان سہدی  
علیہ الرحمۃ را فراموش کردند کہ مے فرماید۔

<p>کہ کردند بر زیر دستمان ستم نه آن ظلم بر زوستانی بمانند جهان مانند او با مظالم رفت کہ در سایہ عرش وارد مقر وہد خسرو عادل و نیک بر نہد ملک در خجبتہ طالع کہ خشم خداست بیدادگر چو باشد ضعیف از قوی بگوش کہ سلطان شیان است دعای گل شیان نیست گگ است فریاد کہ بازیردستان ستم پیشہ کرد انکو پاشش تا بہ نگوید گشت</p>	<p>خبر داری از خسرو ان عجبم نه آن شوکت و پادشائی بمانند خطابین کہ بردست ظالم رفت تخک روز محشر تن وادگر بقومے کہ نیکی پسند و خدای چو خواهد کہ ویران کند عالمے سگالند از و نیکردان حذر حرام است بر پادشہ خواب خوش میازار عامے پر یک جزو لہ چو پر خاش بھیند و بیداداز بدر انجام رفت و بداندیش کرد تخوای کہ نفرین کنند از پشت</p>
---	---

بارے مردم از ظلم حکام عاجز شدند و دور علماء را گرفتند

و فیصلے اظہار ارادت و خلوص بہ ایشان نمودند تا بہ وسیلہ  
 آن علما ظلم سلطنت را قدرے کم بکنند۔ ایشان ہم کہ اقبال  
 مردم را بخود نشان دیدند او عاہائے کردند کہ در شریعت اسلام  
 بر اے ایشان مقرر نہ شد از ان جملہ خواندن علم فستہ را  
 سبب وصول بہ حق و کشف و کرامات حبلہ و ادند و گفتند  
 عالم ولی مردم است و مردم مئے تو اند آب بدون فتوہ او ان  
 علما بخورند کم کم نفوذ علما زیاد شد و خانہ ایشان پناہی شد  
 بر اے دفع ظلم دولتیان و ایشان مجبور بودند احکام علما را  
 مجرمے بدانند۔ اگر چه بسیارے از علما ہم مردم را مے چاپیدند  
 و سر ظلمائے خودشان کلاہ شرعی مے گذاشتند و لے چون  
 خرج ایشان کم بود و ظلم افراط مئے کردند۔  
 کم کم بو اسطہ ظلم اعضا سلطنت خرج دولت بیش از دخل شد  
 علا حبش را این طور کردند کہ لشکر را کم کنند قوت دولت

لے چاپیدن غارت کردن۔

کم شد و مردم توانستند پادشاه را مجبور به تعیین وضع سلطنت و تشکیل  
 سلطنت مشروطه که عدل صرف است نمایند. اعضاء سلطنت  
 ظاہراً قبول مشروطه نمودند و لے باطناً مخالف بودند۔ جمع  
 از علماء را ہم نمیدند کہ مشروطه نفوذ سیاسی ایشان را کم  
 خواهد نمود یا دولتبان ہندست شدند نے گذارند اصلاحات  
 مشروطه پیش رفت بکنند از این جهت است کہ شش  
 سال است مشروطه دائر شدہ و هنوز حزایہاے سلاطین  
 سابق قاچار یہ را اصلاح نکرده

آقا کے آفتاب احمد گفت کہ اگر رجوع بہ تواریخ مچ مل دنیا مکتبیم  
 مے بینیم کہ اصلاحات مشروطه تدریجی است۔ در ابتدا مے  
 آن مردم دو حزب مے شوند و حزب مخالف ہمیشہ رشتہ مے  
 حزب موافق را اپنے مے کند تا سالہا مے گذرد مردم عادی  
 بہ مشروطه مے شوند و ہمہ متحد شدہ اصلاحات مے کنند۔  
 شش سال چیزے نیست تا وہ سال ہم اگر ایرانیان نتوانند  
 اصلاحات بکنند دیرنے شود آخر خواہند کرد

گفتیم صحیح است۔ وے حال ایران را با حال بل دیگر کہ در  
 قدیم مشروطہ یافتند قیاس نئے شو و کرد۔ آن بل دشمن  
 خارجی نہ داشتند و دشمنی داخلی ایشان کم کم تبدیل بدوستی  
 شد۔ اما ایران از اشتباہات سلاطین قاجاریہ در سیاست  
 و تعلقات بین المللی طورے واقع شدہ کہ باید خیلے زود  
 اصلاحات بکنند و الا دوچار اشکالات سخت خواہد شد۔  
 حالہ کہ سلطنت ما خیلے فضول پیدا کردہ است  
 خدا رحم بکنند۔

آفتاب احمد و خدا با مسلمانان است نئے گزار دما  
 و لیل بشویم۔

جواب و آدم «خدا نئے خواہد ما و لیل بشویم وے ما خودمان  
 و ایم خودمان را و لیل مے کنیم کہ اللہ لا یغیر ما بقدر  
 حتی یغیر و اما یا لقسیم۔

کے فضول کسے است کہ در کار دیگرے مداخلہ سبحا کند۔

ممان گفت: «حالا بفرمایید مشروطه ایران چه وضع است  
مثل مشروطه انگلیس است یا طور دیگر؟»

گفتم: «دو عین مشروطه انگلیس که نمی تواند در ایران جاری  
بشود زیرا نذهب و رسوم و عادات ما غیر از مال انگلیسها است  
مشروطه ایران را ازار و پا گرفتند و لے تعمیر داده موافق مزاج  
ایرانیش ساختند. فعلاً مشروطه ما این است که سلطنت  
عبارت از دو قوه است (۱) مقننه (۲) مجریه مجلس  
شورای ملی و مجلس سنا قوه مقننه است و شاه و وزیران  
قوه مجریه هستند. هشت وزارت خانه داریم -

(۱) وزارت مالیه - (۲) وزارت عدلیه - (۳) وزارت داخله -  
(۴) وزارت جنگ - (۵) وزارت امور خارجه - (۶) وزارت  
معارف - (۷) وزارت قوا لیه عامه (۸) وزارت پست و تلگراف

له مجلس سنا و دارالامیان - این لفظ فارسی است یعنی روشنی و لے اثر  
لفظ سنیت از سنوی برداشته شد -



کابینہ وزیراعلیٰ ازمیں وزیراعلیٰ اور ہشت وزیر است  
 مہمان پر سید "حکام ولایات راچہ وزیرے معین میکند"  
 گفتہ "ہر حصہ از ملک کہ در آن جا کے سے زود اگر دارے  
 چند شہر است آن را ایالت مے گویند و اگر یک شہر وارو  
 آن را ولایت مے گویند حکام ایالات و ولایات را وزیر  
 داخلہ معین مے کند"

بارے از این قبیل سوال و جواب میان سن و مہمان خیلے  
 واقع شد تا ساعت چہار شام آدر دند خوردیم و بندہ خدا  
 حاضر فطی کردہ رفتہ اندرون۔

## باب بیروم

صبح در اندرون کار داشتہم چاہے راہمان چا خوردیم  
 چہار ساعت پہ نظر ماندہ آمدیم بیرون اسپہازین کردہ حاضر  
 بودند یا مہمان سوار شدہ اول رفتیم وزارت داخلہ۔ خود وزیر  
 داخلہ آن روز نیامدہ بود مہمان راہ معاون وزارت داخلہ

مسترفی نمودم۔ ادارات متحدہ آن وزارت نشان مہمانم  
 وادوم قریب یک ساعت ونیم طول کشید بعد رفتیم  
 وزارت عدلیہ۔ وزیر الملک وزیر عدلیہ موجود وانا  
 از بس جمعیت سرش بود کہ مناسب ندیدم برویم اورا  
 ملاقات بکنیم بہمان ادارات وزارت رامفصل دیدیم انا  
 سند مہمانم نبود۔ مے گفت ”خیلے ازینہا کہ در  
 محکماے عدلیہ نشستہ اند از علم قانون بے خبر  
 بنظر مے آیند۔“

گفتم ”صحیح است لیکن چون ابتداءے کار است  
 بہتر از این امکان ندارد چون قریب ظہر بود برگشتیم  
 خانہ نسا ر خور دیم دوبارہ سوار شدہ رفتیم وزارت خانہاے  
 دیگر را ہم دیدیم۔ در وزارت جنگ خود شاہزادہ فرمان فرما  
 وزیر جنگ بود مہمانم را با ایشان مسترفی نمودم۔ خیلے  
 خوشحال شد و با ایشان قدرے صحبت کروین گفت  
 ”و خوب است آقا (شارہ بہمان) را بیاورید خانہ

آنمفضل صحبت پراریم“

گفتم ” ماہروز بہین نزدیکیا ارادہ سفر داریم۔ اگر رفتیم  
یقیناً خدمت حضرت والا شرفیاب سے شویم۔“

سہ بغروب برگشتیم خانہ چائے خوردیم ومن رفتیم اندرون  
خیال کردم بہ کتاب یادداشتہم رجوع بکنم نہایت ازو ترملاقات  
بامہاتم تا آن روزچہ قدر الفاظ یادداشت کردم دیدم ماشاء اللہ  
خیلے شدہ است۔ ورولم گفتم ”د اگر اتفاقاً گزارم بہ بہت کیفیت

آرد وراخیلے زود یاد خواہم گرفت اما دیدم یادداشت من  
نقص دارد زیرا من الفاظ فارسی ہند یاد آرد ورا نوشتہم  
ومتابل ہر لفظ آن لفظے را نوشتہم کہ در فارسی ایران مستعمل  
است ولے منے دانستم ورا زود و جاہے آن لفظ فارسی ایرانی  
چہ استعمال سے کنند انہیں جہت شب کہ برگشتہم بیرونی  
مطلب را بہ مہمان عرض کردم او ہم فرمید کہ یادداشتش بہین  
نقص را دارد اسناد ماہروز رفتیم ورا طاق تحریر از جیبہ میں  
کاغذ بیرون آرد ویم جدول ترتیب دادہ بہ مشورت بہرگیر

افاضلے را کہ سے خواستیم پیدا کرده نوشتیم۔ درج ذیل ہے۔

افاضلے فارسی	معادل فارسی ایران	معادل فارسی ایران	معادل اردو
ماما	گفت	ماما	والی
دائی	ماما	دائی	مامو
عخصہ	عخصب تغیر	عخصہ	عشم
ایمان	اہانت۔ وین	ایمان	بڑبب
سلوک	احسان	سلوک	رفتار
سرکار	دولت	سرکار	صاحب۔ مالک
مہتر	کناس	مہتر	سینس
شادی	عروسی	شادی	غوشی
غریب	فقیر	غریب	مسافر
امیر	مشہل	امیر	سردار
انتقال	مردم شدن	انتقال	ایک جاگے
			دوسری جگہ جانا
برابر	درست	برابر	متقابل

معادل اردو	الفاظ فارسی ایران	سواول فارسی ایران	الفاظ فارسی ہند
جو چیز ایک بستہ پر لپیٹی جاتی ہے	لقافہ	پاکت	لقافہ
پانچ لاکھ	کرور	وہ بیوں	کرور
وہ ہلو جو نین چلتی	ہوا	باد	ہوا
قیمہ	بریلی	پکو	بریلی
سونہ	زر	نپول	زر
شہدم	خراب	ضایع۔ بد	خراب
سینگی لگانے والا	نچام	دلاک	نچام
موسم	مصل	زراعت	فصل
گاڑھا	غلیظ	کشیف	غلیظ
تاج	افسر	صاحب۔ رئیس	افسر
مغنی۔ پرند	مغ	خوسب	مغ
کسی کے کھڑ ہونا	تواضع	سہان نوازی	تواضع
میسٹری	سہار	پٹھا	سہار

معادل اردو	الفاظ فارسی ایران	معادل فارسی ایران	الفاظ فارسی ہند
چھروسے کے والا دروازہ یا کھڑکی	پنجسہرہ	قفس	پنجسہرہ
پیارا	عزیز	خویش	عزیز
عرق گلاب	گلاب	گل	گلاب
نشت	نذر	پیشکشی	نذر
چھوکا	ناشتا	نہار-غلیان	ناشتا
قوت و اللہ	مذاق	شوخی	مذاق
عیب	نقصان	ضرر	نقصان
پالا	برف	بچ	برف
شہر کا دروازہ	دروازہ	در	دروازہ
پٹا جواہر استہ	والان	ایوان	والان
فرص	تکلیف	زحمت	تکلیف
بیر	شیر	بیر	شیر
تخت یا چوکی	اگرسی	صندلی	اگرسی

الفاظ فارسی ہند	معادل ہندی زبان	الفاظ فارسی ایران	معادل اردو
تاشا	پازمی	تاشا	تاشا
تعریف	سقرنی	تعریف	تور حیدر شاہ
کلمہ	زخار	کلمہ	سر
پرستم	میلج	پرستم	حروف یا اعداد
ناخوش	دلنگ	ناخوش	چار
حقیقہ	غلیان	حقیقہ	وپا
پیالہ	نجان	پیالہ	اکٹوری
سیاہی	مرگب	سیاہی	رنگ سیاہ
روشنائی	مرگب	روشنائی	روشنی
اشتبہ	اعلان	اشتبہ	شہرت
باشندہ	ساکن		
رسالہ	مجلہ	رسالہ	چھوٹی کتاب
دستخط	امضاء	دستخط	بادشاہی طے حاکم
			لی لکھی ہوئی چیز

الفاظ فارسی ہند	سماول و فارسی لک	الفاظ فارسی ایران	سماول اورو
مضبوط	مخکم	مضبوط	مرتب
لاش	نفس	لاش	ایک مردہ جانور
ریوزگار	روزی	روزگار	دنیا

ساعت چہار گنتم تمام پیاور ندر فتم در اطاق عند شام  
 خوردیم و برگشتیم در اسی شستیم قدرے صحت و آنتیم ساعت  
 پنج خدا حافظی کردہ رفتیم اندرون۔

## باب چہار دہم

صبح آدم بیرون وہی مہمان گنتم در امروز ہند ہم حمل است  
 باید مال براسے شیراز وید ایام بہار است ہوانہ گرم است و نہ  
 سرد اگر سوارہ برویم ہترانہ کجا وہ است ، بعد از مشورت قرار  
 ہمین شد کہ من و مہمان سوار اسپہاس کے بندہ بشویم و ہر یک  
 پیداری و مفرش مال چارہ دار کر ایہ کتبیم چون ایام بہار بود  
 و راہ جنوب ہم اسن سے دہنتم ہر روزت فدر حرکت است



لہذا خود شرم کاروانسرا ہمان نوکر را فرستاد و رفت پنج قاطر از  
 جلو و اگر ایہ کرو از قاطر قاطری دو از وہ تو مان بیجا نہ واد و یک  
 جفت بخوال ہم از چارہ وادار گرفت۔ بعد از مراجعت نوکر من  
 رفتم اندرون اسباب ہما کے سفر را ملاحظہ کروم۔ دیگر وقت قبل منقل  
 و ہزار پیشہ و سماور سفری و تنگہا کے بریجی جرم گرفتہ و ساڑ لوام  
 ہمہ را در یک اطاق گذاشتہ بودند و دیدم و ولہم براے سفر کندہ شدہ  
 ظہر کہ آدم پیرونی بہ ہمان گفتم دو امروز عصری میر و یک بازار بعضی  
 چیز ہائے کہ براے راہ نمایا من لازم داریم مے خریم۔ پکلی عازم سفر  
 بودیم و بے خیال کہ۔ اگر موافق تقدیر من شود تقدیر۔ سہ ہزار و بعد  
 از آن براے چیز ہائے کہ باید از بازار بحریم۔ مشورت می کردیم۔ بعد بندہ  
 رفتم اندرون بہر سہم از بازار چہ باید خرید و ہمان ہم قدرے در را کشید۔

۱۔ کیسہ بچی بزرگ است۔ ۲۔ دیگر و یک بزرگ است کہ در میان آن طرف  
 دیگر براے سفرے گزارند۔ ۳۔ قبل جا کے قلیان و اسباب آن است۔  
 ۴۔ ہزار پیشہ و سماور و یک است کہ در آن خانہ کے کوچک براے  
 اسباب چائے و لالہ مے سازند۔ ۵۔ تنگ طرف آب۔

دو ساعت از ظہر گذشتہ صدای تلیکہماے پیاپے قنک  
 را شنیدم آدم توے حیاط بیرونی همان ہم آنجا بود و دیدم صدای  
 توپ ہم مزید شد مثل اینکه جنگ سختی در یک گوشه شهر جاری باشد  
 ناگاہ صدای ترکیدن یک نارنجک آمد خانہ ما را بہ لرزه درآورد  
 من دست پاچه شدم کہ چه قیامتے برپا شدہ آدمہارا صدای  
 کردم بفرستم بیرون خیر کے پایا و رند ناگاہ دیدم یکے از آدمہا  
 کہ بیرون بود نفس زمان آمد گفت دو آقا ایفراسیڈ و درخانہ  
 را بہ بندند و تنگہ ما را بہ سپید بار ویم پشت بام را سنگر کردہ  
 بنشینتم شاید بہ این محکمہ ہم حملہ بیاورند،  
 گفتم دو مگر چه خبر شدہ است؟  
 گفت «حزب اعتدالی و مجاہدین آنہا در پارک  
 امین السلطان متزلزل سردار ملی جمع بشدند دولت دارو با  
 ایشان مے جنگد»  
 همان سن از شنیدن بیان نوکر خیلے ترسید و زوہمن

لے حیاط - من - دست پاچه مضطرب - سنگر مورعل -

کرد و گفت در آقا ایچہ باید کرد ہو

گفتم در نترسید و در طهران بلکه ہر شہر ایران از این قبیل اتفاق  
خیلے سے افتد ہما کسے کار نڈارو۔ خانہ ماہم خانہ ایت شکر سلم  
و تو رہم نے تو اندوا غل خانہ مایشو و تشنگ و ششلول کہ چندتا  
و ایریم سے ہزار تشنگ ہم و ایریم آب و آؤ و قہم در خانہ و ایریم  
از این بیان اطمینان برائے مہمان پیدا شد و برگشت طرف  
اطاق خود سن کہ ششلولش را بردارو بیاورو۔

گفتم در رحمت نکشید نو کرہا کشاک سے کشید تا خیر تفصیلی برسد  
بعد گفتم دو دو تا صندلی اور ونگ گذاشتند تو حیاط مہمان دین  
نشستیم پر پیدا اعتداسے و انقلابے چسیت گفتم بعد از آن کہ  
محمد علی شاہ مخلوع مجلس شورا کے علی را خراب کر دجے از مشروطہ  
خواہان را قتل و حبس و تبعید کرو۔ میدانید کہ شکر علی اصغر مہمان گیلان  
پر ریاست سرواد اسعد بختیاری و سپہدار یازند رانی طهران را فتح  
کردند محمد علی شاہ پناہ سفارت روس چود و انجیر ایتیان تبعید شد

لہ ششلول ریوالور۔ لہ تشنگ را در ہند کار توس گویند۔

پسرش را شاه گردید و مجلس شورایی را تجدید نمودند و جمعاً از  
 مشروطه خواهان و بسیار از مستبدین که خود را مشروطه خواه  
 جلوه دادند چیزی تشکیل دادند آن را اعتدالی نامیدند و طرف  
 مقابل خود یعنی مشروطه خواهان غالی را انقلابی نام دادند چند  
 ماه که نزاع لفظی داشتند اعتدالیها می گفتند انقلابیها بدین  
 هستند و ایشان هم می گفتند اعتدالیها مستبدند جمعاً اعتدالیها  
 در مجلس زیاد بود کم کم شاعر خان سردار ملی و باقر خان سالار  
 ملی و آقا سید عبداللہ مجتهد را با خودشان متحد کردند از آنجا که اسلام  
 علیاً محمد کاظم خراسانی ساکن نجف اشرف هم یک ملگرم بودند  
 انقلابیها به مجلس مخاربه کردند انقلابیها انزهر را ہے عاجز شدند  
 آدم فرستادند آقا سید عبداللہ را گفتند اصناف طهران سید میرزا  
 رام کر قرار دادند و قتل آقا سید عبداللہ را از دولت خواستند که ایشان  
 حال طرف دار انقلابیها است گوش بجز اصناف نداد و اعتدالیها

کابینه سبب و نه است و این لفظ از لفظ فرانسوی گینت است.

ہم دست در آورده اولیٰ و لفظ از این رو با انقلابیہا را در آن گشتند  
 بعد در خانہ ستارخان با اسلوح جمع شدہ جہاز دولت بیدین  
 کردن انقلابیہا از مجلس و بہت آوردن تمام آقا سید علی شاہ  
 را خواستند ادارہ نظمیہ حکم متفرق شدن ایشان و اذ قبول  
 نکردند دولت ہم مشغول جنگ با آنہا شد گمان نمی کنم  
 اعتماد الیہا پیش پیرند۔

بارے کا دو سو ساعت جنگ جاری ہوو و بعد صد کے توپ  
 و تفنگ تمام شد کیجئے از آدو مہار از فرستادم رفت تحقیق کرد و خبر  
 آورد و اعتماد الیہا مشغول شدند دولت و پواریہا یک را خراب کرد  
 و جمعیت آنجا را متفرق ساخت و بسیار کے را ہم گرفتند از طرفین  
 جمع گشتند تہ پاسے سردار ملی ہم گلولہ برداشت مہمان گفت  
 دو حال اسفرد فتنہ ماچہ سے شہود

خندیدیم و گفتیم دو مگر تو بیایان گیر کر دیدیم اینجا مثل جزو زمان است  
 چند روز دیگر ہم اکثر است بقا نمید۔ ہر وقت سفر امکان پیدا کنند

لہذا ہر لفظ فرانسوی است یعنی پیشہ او سابق۔

سے رویم۔ اگرچہ جنگ امروز فتنے در حالت طهران کے لئے اور  
و کے احتمال سے رو در اہمانا امن بشود۔ در ہر صورت تا  
یک ماہ دیگر مصلحت نیست از طهران بیرون برویم بلکہ  
اشعار حکیم انوری را خواندم۔

اگر معمول حال جہانیاں نہ قضا است  
چرا مجاری احوال پر خلافتِ قضا است  
بلے قضاست بزرگ بد عنان کاش خلق  
بدان دلیل کہ تہمیر باے جملہ خطا است  
کسے ز چون و چہ را دم لئے تو اندزد  
کہ نقشہ حواشی و اسے چون چراست  
ہزار نقش بر آرزمانہ و نہ بود  
یہی چنان کہ در آئینہ تصور ما است

بہد در دم گفت لغت بزرگ چہ پنجم باشی کہ منے خواست ما را چہ کشتن  
بر چہ حکماست پنجم انوری یادم آمد کہ خیر و اوہ بود در شب معینی  
باوہاے سخت خواهد وزیر و خیلے خرابی خواهد کرد از قضا در آن

شب بیچ باد نیامد و تخته چرغ بالا کے منارہ مسجد ہم خاموش  
نشہ - شاعر کے اور الین طور بھو کر د۔

گفت انوری کہ از اثر باد ہائے سحت  
ویران شود سراچہ و کاخ سکندری  
ور روز حکم او نہ وزید است بیچ باد  
یا مریک الزیاح تو دانی و انوری

و ر این جلد بہین اندازہ اکتفاری کے کم - انشا اللہ در جلد سوم  
حالات توقف یک ماہ دیگر طہران و مسافرت بہ اصفہان شہر  
را خواہم نوشت اگر علماء ہند خدمتہم را بہ پسندند - از تو یہ یک  
اشارت از ما بسر و دیدن -

سید محمد علی پروفیسر فارسی  
نظام کالج حیدرآباد دکن





CALL No. {

۸۹۱۵۵۰۴

ف ۱۱

ACC. No.

۲۱۸۱

AUTHOR

TITLE

فارسی جدید حصہ دوم

ف ۱۱

۸۹۱۵۵۰۴

۲۱۸۱

فارسی جدید حصہ دوم

THE BOOK. M...

Date	No.	Date	No.
For Binding			
List No. 1/195			
23.6.95		1/19	



## MAULANA AZAD LIBRARY ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

### RULES:—

1. The book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of Re. 1-00 per volume per day shall be charged for text-books and 10 Paise per volume per day for general books kept over - due.

